

Ujedinjenje Vojne krajine s Hrvatskom u kontekstu europske povijesti 19. stoljeća: 1860. - 1881. godine

Vukasović, Karmen

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:831352>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Karmen Vukasović

**UJEDINJENJE VOJNE KRAJINE S HRVATSKOM U
KONTEKSTU EUROPSKE POVIJESTI 19. STOLJEĆA:
1860.-1881. GODINE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

ODSJEK ZA POVIJEST

KARMEN VUKASOVIĆ

**UJEDINJENJE VOJNE KRAJINE S HRVATSKOM U
KONTEKSTU EUROPSKE POVIJESTI 19. STOLJEĆA:
1860.-1881. GODINE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr. sc. Kristina Milković

Zagreb, 2017.

Sadržaj

1. Uvod.....	1.
2. Političke prepreke ujedinjenju Krajine.....	3.
2.1.Politička događanja u Habsburškoj Monarhiji i Vojnoj krajini 1860-ih godina 19. stoljeća.....	3.
2.1.1. Početak nove bitke za Vojnu krajinu.....	3.
2.1.2. Austrijski interesi za Krajinom.....	7.
2.2.Važni događaji u borbi za Krajinu 60-ih godina.....	8.
2.2.1. Hrvatski sabor 1861. godine.....	8.
2.2.2. Političko stanje nakon Sabora.....	11.
2.2.3. Hrvatski sabor 1865.-1867. godine.....	13.
2.3.Početak novih odnosa – Austro-Ugarska Monarhija.....	15.
2.3.1. Posljednje godine Habsburške Monarhije.....	15.
2.3.2. Austro-ugarska Nagodba.....	16.
2.3.3. Vojna krajina u Hrvatsko-ugarskoj Nagodbi.....	18.
2.4.Prepreke razvojačenju Krajine.....	20.
2.4.1. Austrijski i ugarski interesi.....	20.
2.4.2. Događaji u Europi i Austro-Ugarskoj te njihov utjecaj na rješavanje krajiškog pitanja.....	23.
2.4.3. Razvojačenje Krajine.....	26.
2.5.Prepreke ujedinjenju Krajine nakon razvojačenja.....	27.
2.5.1. Mollinaryjevo odugovlačenje ujedinjenja.....	28.
2.5.2. Krajiški investicijski fond.....	29.
2.5.3. Krajiška željeznica.....	30.
2.6.Borba Narodne stranke za Krajinu.....	32.
2.7.Okupacija Bosne.....	33.
2.8.Posljednje prepreke.....	34.
2.8.1. Financijska pitanja.....	36.
2.8.2. Broj zastupnika u zajedničkom parlamentu.....	37.
2.8.3. Krajiške šume.....	37.
2.9.Ujedinjenje.....	39.
3. Specifičnosti krajiškog društva kao prepreke ujedinjenju Krajine s Hrvatskom.....	40.
3.1.Obaveze krajišnika.....	40.

3.1.1. Vojna služba.....	40.
3.1.2. Poljodjelstvo.....	41.
3.2.Krajiško društvo.....	43.
3.2.1. Kultura.....	43.
3.2.2. Obrt.....	44.
3.2.3. Zadruge.....	45.
3.3.Krajišnici o razvojačenju i ujedinjenju.....	48.
3.4.Krajiška pobuna.....	49.
3.4.1. Nastanak i ciljevi.....	49.
3.4.2. Pobuna tijekom 1870-tih godina.....	50.
3.4.3. Kraj pokreta.....	51.
3.5.O ujedinjenju.....	52.
4. Zaključak.....	54.
5. Literatura.....	55.

1. Uvod

Vojna krajina je dugo vremena bila teritorijalno i upravno odvojena od matice zemlje, isprva kako bi pomogla braniti habsburške zemlje od osmanskih napada i opasnosti, a potom kako bi habsburškom caru osigurala stalnu i jeftinu vojsku. Krajinom je upravljao habsburški vladar, odnosno vojne vlasti najprije iz Graza, a potom iz Beča, pretvarajući Krajinu u oslonac svoje vlasti. U hrvatskim se zemljama takvo stanje prihvaćalo sve dok je postojanje Krajine bilo nužno za obranu zemlje, no s hrvatske se strane nastojalo vratiti taj prostor pod stvarnu upravu bana i Sabora.¹ Na intenziviranje borbe za ujedinjenje Krajine utjecao je i razvitak hrvatskog političkog života nakon ukinuća neoapsolutizma te širenje nacionalno-integracijskih ideja u drugim europskim državama. Zahtjevi za ujedinjenje Krajine s Provincijalom će se stoga javljati tijekom 19. stoljeća, a intenzivnija borba za ukidanje Krajine početi će 60-ih godina 19. stoljeća. No, Vojna krajina ukinuta je tek 1881. godine. Zašto je dakle proces za ukidanjem Krajine tako dugo trajao?

U prvoj cjelini rada biti će prikazana dva desetljeća borbe za ukidanje i ujedinjenje Krajine s Hrvatskom. Ta je borba dugo trajala jer se Hrvatska susrela s mnogim preprekama do kojih je dolazilo zbog različitih interesa austrijske, ugarske i hrvatske strane prema Krajinu. U radu će se stoga obraditi politička borba hrvatskih vlasti s najprije bečkim vlastima, a zatim nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske Nagodbe i s ugarskim vlastima te će biti prikazano kako su njihovi interesi utjecali na cijeli proces. Proces ukidanja i ujedinjenja Krajine s hrvatskim zemljama prikazati će se u kontekstu europske političke povijesti, napose u kontekstu Austro-Ugarske Monarhije. Na kraju prve cjeline obradit će se sve okolnosti te posebni uvjeti pod kojima se odvijalo ukidanje Krajine.

Druga cjelina ovoga rada usmjerena je na analizu krajiškog društva u 19. stoljeću i njegove specifičnosti u odnosu na društvo koje je živjelo u tzv. Provincijalu. Ispitat će se koje su i kolike razlike postojale među njima obzirom na njihovu stoljetnu razdvojenost i odvojeni razvitak. Važno je ispitati te razlike jer su one prilikom nastojanja da se krajiški teritorij i njegovo stanovništvo ujedini s Provincijalom, mogle predstavljati znatne prepreke. Krajiško je stanovništvo živjelo drugačijim životom i u drugačijim uvjetima od civilnog stanovništva, zbog čega se nameće pitanje o osobitostima integracije ne samo prostora nego i stanovništva.

¹ Pojmovi Hrvatska, civilna Hrvatska i Provincijal koristiti će se kao sinonimi za Bansku Hrvatsku i Slavoniju, odnosno za one dijelove hrvatskog teritorija koji se nalaze pod nadležnošću hrvatskog bana i Sabora te na kojem živi stanovništvo koje nema vojne obaveze kakve imaju krajišnici.

Uz to, biti će obrađen i utjecaj samih krajišnika na proces ukidanja i ujedinjenja Krajine kako bi se vidjelo do koje su mjere oni u njega bili uključeni te koje su bile njihove želje.

Povijest Vojne krajine u cjelini relativno je dobro zastupljena u literaturi, no isto nije slučaj za proces njenog ukidanja. U većini sintetskih prikaza se navode zahtjevi hrvatske političke elite za ukidanjem Krajine koja su se javila tijekom revolucionarne 1848. godine, no nakon toga se već navodi tek da je Krajina ukinuta 1881. godine uz kratke navode o velikim žrtvama na koje je Hrvatska pritom morala pristati. Time se u potpunosti izbjegava opis najvažnijeg i najtežeg dijela procesa ujedinjenja te se zbog toga može dobiti dojam da je krajiški teritorij, koji je toliko specifičan i koji se stoljećima nije nalazio pod hrvatskom vlašću, bez poteškoća pripojen ostatku Hrvatske. Jedinu cjelovitu studiju o procesu ukidanja i ujedinjenja Krajine napravio je Mirko Valentić u svojoj knjizi *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom: 1849-1881*. Uz nju, važni su i drugi radovi M. Valentića o Vojnoj krajini za poznavanje krajiške povijesti i društva. Opisi ujedinjenja Krajine osim toga mogu se naći samo fragmentarno u knjigama o hrvatskoj povijesti 19. stoljeća. Pri tome je vrlo korisna knjiga Mirjane Gross i Agneze Szabo *Prema hrvatskome građanskom društvu*, u kojoj je detaljno izložena hrvatska politička povijest uključujući i borbu za ujedinjenjem Krajine. Osim toga, knjiga je značajna za usporedbu razvoja hrvatskog civilnog društva u usporedbi s krajiškim. Literatura o krajiškom stanovništvu nešto je bogatija jer se mogu koristiti i radovi koji se ne odnose isključivo na 19. stoljeće. U ovome djelu rabila sam i djelove autora Andre Blanca o Zapadnoj Hrvatskoj koji se u ovoj knjizi, u kojoj se bavi problemima humane geografije, bavio i krajiškim područjem. Vrlo je značajna knjiga Ognjeslava Utješenića Ostrožinskog o kućnim zadrugama Vojne krajine u kojima opisuje život krajiškog stanovništva kao i njihove poteškoće koja ne predstavlja historiografsko djelo već povijesni izvor.

2. Političke prepreke ujedinjenju Krajine

2.1. Politička događanja u Habsburškoj Monarhiji i Vojnoj krajini 1860-ih godina

2.1.1. Početak nove bitke za Vojnu krajinu

Vojna Krajina je od početka 16. stoljeća² došla pod vlast Habsburške Monarhije te je pod njenom vlašću i ostala sljedeća tri stoljeća, točnije sve do 19. stoljeća. Čitav je teritorij Vojne krajine, napose tijekom 18. stoljeća, organiziran kao militarizirana zona duž osmanske granice te je kao takva teritorijalno i upravno izdvojena iz tzv. civilne Hrvatske ili Provincijala. Od 18. stoljeća krajišnici su pretvoreni brojnim reformama u profesionalnu vojsku te je organizirana na sljedeća četiri glavna krajiška područja. Varaždinski Generalat koji se sastoji od Križevačke i Đurđevačke pukovnije, Slavonski Generalat koji čine Gradiška, Brodska i Petrovaradinska pukovnija.³ Banska Krajina u čijem su sastavu Glinska i Petrinjska pukovnija te Karlovački Generalat s Gospićkom, Otočkom, Ogulinskom i Slunjskom pukovnijom.⁴ Krajinom upravlja od vladara izabrani general, 60-ih godina 19. stoljeća to je bio ban Josip Šokčević.⁵ Ban je izravno upravljao jedino Bansom Krajinom kao vrhovni vojni zapovjednik. No, i Banska Krajina kao i svi ostali dijelovi Krajine bili su podređeni Dvorskom ratnom vijeću⁶ koje je odgovorno direktno vladaru, Franji Josipu I. Na čitavo stanovništvo Vojne krajine primjenjivali su se posebni, vojni zakoni,⁷ a osim toga imali su i zasebno sudstvo i povlastice koji se nisu primjenjivali u civilnoj Hrvatskoj.

Hrvatska *politička nacija*, Sabor i ban prihvaćali su takvu situaciju sve dok je postojala opasnost od rata s Osmanlijama kao i njihovih napada na teritorij Habsburške Monarhije, a posebno na hrvatski teritorij. No, već u 18. stoljeću, a posebno tijekom 19. stoljeća u

² Vojna krajina nikada nije formalno osnovana. Kada je u 15. stoljeću zaprijetila je opasnost od osmanskih napada na hrvatski teritorij, tadašnji vladar Matija Korvin osnovao je Jajačku i Srebreničku banovinu kao obrambena područja. Značajno je i osnivanje Senjske kapetanije 1469. godine. To su dakle bili počeci Vojne krajine, no ona se kao organizirani obrambeni sustav pojavila tek s dolaskom Habsburgovaca na hrvatsko prijestolje u 16. stoljeću. Holjevac, 2007: 12.

³ Holjevac, 2007: 45.

⁴ Holjevac, 2007: 45.

⁵ Josip Šokčević, ban i vrhovni komandant Vojne krajine od 1860. do 1867. godine. Hrvatska enciklopedija, *Šokčević, Josip*: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59776>. Pristup ostvaren 24. lipnja 2017.

⁶ Dvorsko ratno vijeće osnovano je u Grazu kao središnje upravno tijelo za područje Vojne Krajine. Od 18. stoljeća ono je najprije podređeno Dvorskom ratnom vijeću u Beču, a sredinom 18. stoljeća ukinuto.

⁷ Najvažniji krajiški zakon nastao je 1807. godine, pod nazivom „Krajiški temeljni zakon“. Njime se bili propisani gospodarski, društveni i vlasnički odnosi u Krajini. Zakon se primjenjivao na svo krajiško stanovništvo.

Hrvatskoj se sve više javljaju ideje i težnje za stvarnim ujedinjenjem hrvatskog teritorija. Ideja za ponovnim ujedinjenjem Vojne krajine s civilnom Hrvatskom jasno je izložena i zatražena revolucionarne 1848. godine, no tada nije bila provedena. Ona se zato ponovno javlja 60-ih godina 19. stoljeća, nakon obnove političkog života, kada će postati gotovo središnje pitanje hrvatske politike sve do konačne odluke o ujedinjenju Vojne krajine 1881. godine.⁸ Borba hrvatskih političkih krugova za ujedinjenjem Vojne krajine je upravo u tom razdoblju bila najkompleksnija. U tome su austrijski i mađarski interesi imali ključnu ulogu, zbog čega je nužno čitav proces sagledati kroz širi europski, napose srednjoeuropski kontekst.

Najprije treba sagledati zašto su se zahtjevi za ujedinjenjem Vojne krajine pojavili upravo početkom 60-ih godina 19. stoljeća. Naime, tijekom druge polovice 19. stoljeća intenzivirale su se ideje o ujedinjenju njemačkih i talijanskih zemalja koje su snažno utjecale na Monarhiju. Habsburška Monarhija je u to vrijeme bila jedna od rijetkih preostalih država u Europi u čijim su okvirima živjeli različiti narodi: Nijemci, Mađari, Česi, Hrvati, Slovaci, Srbi, Slovenci, Talijani, Rumunji i Poljaci. U drugoj polovici 19. stoljeća za habsburškog vladara najveći izazov bio je pronaći način na koji će moći zadržati mir i stabilnost među narodima. Monarhija je dakako željela i dalje biti snažan politički faktor u europskim odnosima. Zbog toga su ideje nacionalne integracije među njemačkim i talijanskim narodima bile posebno opasne, jer su prijetile prodrijeti u Monarhiju. U Habsburškoj Monarhiji su se još od sredine 19. stoljeća javili različiti pogledi na njeno buduće uređenje: federalističko, dualističko i centralističko. Godine 1860. Listopadskom diplomom je ukinut tzv. neoapsolutizam i prihvaćeno svojevrsno kompromisno rješenje te uvedeno federalističko uređenje države. No, to nije dugo trajalo pa je već sljedeće godine, točnije 26. veljače 1861. donesen Veljački patent koji je u državu uveo ustavni njemački centralizam. S ukidanjem neoapsolutizma ponovno je oživio politički život i u Hrvatskoj. Od 1861. godine ponovno djeluju političke stranke, kao primjerice Narodna stranka na čelu s Josipom Jurajem Strossmayerom, Franjom Račkim, Ivanom Mažuranićem i drugim istaknutim predstavnicima,⁹ čiji je glavni cilj bio teritorijalno ujedinjenje hrvatskih zemalja.

U Europi su se spremale velike nacionalne integracije, dok je u Monarhiji vladao sve jači centralizam koji je provodio austrijski ministar predsjednik Anton Schmerling. U tako uređenoj državi Hrvatska se nije mogla boriti za svoje interese. Preduvjet za to bio je da

⁸ Valentić, 1984: 387.

⁹ Hrvatska enciklopedija, *Narodna stranka*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42989>. Pristup ostvaren 28. lipnja 2017.

počne djelovati kao ujedinjena nacija. Najveća prepreka hrvatskoj nacionalnoj integraciji bila je teritorijalna necjelovitost. Prvi i najvažnije korak bio je dakle izboriti se za sjedinjenje svih hrvatskih teritorija, odnosno Vojne krajine, kao i Dalmacije s civilnom Hrvatskom. Tu političku borbu voditi će Hrvatsko-slavonski sabor, ban i vlada, političke stranke te neki utjecajni pojedinci toga razdoblja. Jedan od njih je i Metel Ožegović¹⁰ koji je 1860. godine sastavio promemoriju za vladara u kojoj je izložio hrvatske zahtjeve o krajiškom pitanju. Zahtjeve iz promemorije u svojoj knjizi donosi M. Valentić, a i iz njih možemo uvidjeti kakvi su stavovi o tom pitanju prevladavali u hrvatskoj politici. Ožegović zahtjeva da se uprava Hrvatsko-slavonske krajine preda institucijama vlasti Hrvatskoj i Slavoniji u svim nevojničkim pitanjima, da se djelatnost vojničkih institucija ograniči na strogo vojničke stvari, da se Hrvatski sabor utvrdi kao zemaljsko zastupništvo civilne Hrvatske i Hrvatsko-slavonske krajine te da se započne s djelomičnim ukidanjem Krajine, a time i proces ujedinjenja.¹¹ Iz svega je vidljivo da se u Hrvatskoj pitanju ujedinjenja pristupa vrlo oprezno. Ne zahtjeva se naime, potpuno i bezuvjetno ujedinjenje Vojne krajine jer su politički krugovi svjesni činjenice da se austrijska vlada i sam vladar neće tako lako odreći mnogih koristi koje imaju od Vojne krajine.

Hrvatski političari su nastavili s borbom za sjedinjenje unatoč tomu što su bili svjesni svih interesa koje je Beč imao prema Vojnoj krajini i održavanju dotadašnjeg stanja. Novi važan zahtjev za ujedinjenjem predstavljen je na Banskoj konferenciji koja se održala u Zagrebu 15. siječnja 1861. godine.¹² Na njoj su svi sudionici odlučili kako žele u rad Sabora uključiti i krajiške zastupnike.¹³ Ta odluka posebno je važna jer se njome krajišnici žele uključiti u hrvatsku politiku, ali i zbog toga što se želi krajišnike i stanovništvo hrvatskog Provincijala predstaviti kao jednu naciju, koja zajednički odlučuje o budućnosti zemlje. Naime, na Saboru koji će uslijediti trebalo je odlučiti o daljnjim državno-pravnim odnosima s Kraljevinom Ugarskom te s Austrijom.¹⁴ To je bila savršena prilika da se ponovno otvori krajiško pitanje jer su hrvatski političari mogli vladaru iznijeti argument kako je to vrlo važno pitanje o budućnosti cijele zemlje, zbog čega je poželjno da i krajišnici o njemu odlučuju. Hrvatski su

¹⁰ Metel Ožegović bio je hrvatski političar iz 19. stoljeća. Do 1868. godine bio je član Državnog savjeta. Zalagao se za ujedinjenje hrvatskih zemalja te nakon Listopadske diplome za uži savez s Mađarima kako bi se obranilo od germanizacije. Protivio se i Hrvatsko-ugarskoj Nagodbi. Hrvatska enciklopedija, *Ožegović, Metel*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46042>. Pristup ostvaren 3. srpnja 2017.

¹¹ Valentić, 1981: 70.

¹² Valentić, 1984: 358.

¹³ Valentić, 1981: 71., Valentić, 1984: 358.

¹⁴ Valentić, 1981: 79.; Pojmovi Austrija i Mađarska se u radu odnose na austrijski i mađarski (ugarski) dio najprije Habsburške Monarhije te potom Austro-Ugarske Monarhije.

politički krugovi bili svjesni činjenice da je krajiško područje već gotovo tradicionalno predstavljalo središte austrijske vlasti i moći. Zbog toga je svaki pokušaj vezanja krajiškog područja s hrvatskom politikom bio prvi korak pri provođenju zahtjeva za ujedinjenje. Taj je taj zahtjev na Banskoj konferenciji bio snažno zagovaran, dok je Ivan Kukuljević¹⁵ čak poručio kako niti jedan pošten Hrvat i Slavonac neće sudjelovati u radu Sabora ako iz njega budu isključeni zastupnici Krajine.¹⁶ Zaključci i zahtjevi za sudjelovanjem krajišnika na Saboru izloženi su u predstavi koja je uručena vladaru. U njoj su političari odlučili istaknuti kako Sabor bez sudjelovanja krajiških zastupnika ne bi bio potpun i cjelovit pa se kao takav ne bi mogao ni održati.¹⁷ Vladar je odobrio zahtjev konferencije za sazivanjem Sabora, no odbio je dopustiti da se Saboru pridruže krajiški zastupnici. Za tu je odluku iznio nekoliko razloga, a to su značenje Krajine u politici Monarhije, razlike između uprave u Krajini i Civilnoj Hrvatskoj te stav da se zaključci Hrvatskog sabora ne mogu protezati na krajiško područje koje je pod posebnom upravom i zakonima.¹⁸ Vladar dakle želi vrlo jasno odvojiti područje Vojne krajine od civilne Hrvatske, odnosno ne želi da se „ujedinjuju“ ni zajedničkim sudjelovanjem u radu Sabora. Jedan od razloga za to može se potražiti i u ranije spomenutim nacionalno intergracijskim težnjama koje su postojale, a koje je vladar svakako želio zaustaviti kada je u pitanju Vojna krajina. Beč je naime posebno strahovao od mogućnosti da Zagreb postane središtem jugoslavenskog pokreta ukoliko dođe do ujedinjenja.¹⁹

Činjenica da je vladar zabranio krajiškim predstavnicima da se pridruže radu Sabora izazvala je veliko nezadovoljstvo u čitavoj Hrvatskoj i produbila mržnju prema Beču. U Zagrebu su počele demonstracije, općinske i županijske skupštine osudile su vladarevu zabranu, a nezadovoljan je bio čak i general ban Šokčević, koji je pisao caru i iznio argumente koji su trebali utjecati na vladara da promijeni svoju odluku. M. Ožegović također je caru poslao svoju promemoriju u kojoj objašnjava kako se krajišnici osjećaju zbog zabrane sudjelovanja na Saboru, predstavlja mu posljedice koje će ta zabrana donijeti i pokušava uvjeriti cara kako

¹⁵ Ivan Kukuljević Sakcinski bio je istaknuti hrvatski političar, književnik, bibliograf i povjesničar. Tijekom 60-ih godina 19. stoljeća vraća se u politiku te sudjeluje u radu Sabora kao zastupnik, obavlja funkcije velikog župana Zagrebačke županije i banskog namjesnika. Posebno se zalagao za zaštitu hrvatske državnosti i za teritorijalnu cjelovitost Hrvatske. Hrvatski biografski leksikon, Kukuljević Sakcinski: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6977>. Pristup ostvaren 3. srpnja 2017.

¹⁶ Valentić, 1981: 71., Valentić, 1984: 358.

¹⁷ Valentić, 1981: 71, 72.

¹⁸ Valentić, 1981: 76.,

¹⁹ Valentić, 1981: 79.

njihovo sudjelovanje ne bi predstavljalo nikakvu opasnost.²⁰ Svi ti pokušaju ostali su ipak uzaludni jer vladar svoju odluku nije htio promjeniti. Kako bi smirili situaciju i rastuće protubečko raspoloženje, carski savjetnik za vojsku Franz Cranneville predlaže vladaru novo rješenje, a to je da se volja krajišnika ipak sasluša no na posebnom, krajiškom saboru.²¹

2.1.2. Austrijski interesi u Krajini

Austrijski interesi za Krajinom bili su višestruki te ih je važno navesti i analizirati kako bi se austrijska politika prema Krajini mogla u potpunosti razumjeti. Prvi i najočitiji interes je svakako vojni. Naime, s područja Vojne krajine Beč je dobivao čak 60.000 uvježbanih vojnika, tj. jednog vojnika na svakih 18 stanovnika, dok su ostali dijelovi Monarhije davali jednog vojnika na svaka 145 stanovnika.²² Dakle u vrijeme kada je Monarhija još intenzivno ratovala u Europi te se koristila vojskom za postizanje svojih strateških interesa, bilo je teško zamislivo da će se odreći tako velikog djela svoje vojske. Drugo, Beč je od krajišnika imao i znatnu financijsku korist. Prema O. U. Ostrožinskom, jedan linijski vojnik Monarhiju je koštao 161 i ½ forintu, dok se za krajiškog izdvajalo samo 40 i ½ forinti, što na godišnjoj razini znači uštedu od gotovo četiri milijuna forinti.²³ Dakle, osim što je iz Krajine dolazio velik broj vojnika, oni Beč nisu mnogo koštali. Treće, Krajina se oduvijek smatrala svojevrsnim osloncem austrijske vlasti na hrvatskom području. Preko krajišnika koji su bili odani caru te brojnih austrijskih činovnika i generala koji su služili u Krajini, Beču nije bilo teško nadzirati hrvatske zemlje te provoditi svoju politiku. Četvrto, Beč se nije mogao odreći Krajine i zbog tadašnjih političkih prilika u Europi. Riječ je naime o rješenju takozvanog „Istočnog pitanja“. Osmansko se Carstvo nalazilo u krizi, zbog čega su se europske sile pripremale na njegov raspad pri čemu je bilo ključno da zaštite vlastite interese. Tako je prvi interes Habsburške Monarhije bio da za sebe osigura vlast na području Bosne. Najbolji i najsigurniji način da to postigne bio je preko Vojne krajine jer se ona nalazila uz samu granicu. Dakle sve dok se pitanje Bosne ne riješi, Beč nikako nije mogao odustati od svoje kontrole nad Krajinom, što će čak i sam vladar u budućnosti mnogo puta navoditi kao razlog hrvatskoj politici protiv ujedinjenja Krajine. Još jedan bečki interes za Krajinom bilo je njeno veliko šumsko bogatstvo, no o šumama će nešto više riječi biti kasnije.

²⁰ Valentić, 1981: 81-82.

²¹ Valentić, 1981: 79.

²² O. U. Ostrožinski, 1988: 201.

²³ O. U. Ostrožinski, 1988: 201-202; Valentić, 1965: 89.

2.2. Važni događaji u borbi za Krajinu 60-ih godina

2.2.1. Hrvatski sabor 1861. godine

Sabor je započeo svoje djelovanje 15. travnja 1861. godine, no bez krajiških zastupnika kako se to zahtjevalo na ranije spomenutoj Banskoj konferenciji.²⁴ Sabor je sazvan kako bi raspravio o pitanju budućih državno-pravnih odnosa prema Kraljevini Ugarskoj i Austriji te kako bi izabrao svoje predstavnike koji će sudjelovati u radu Carevinskog vijeća.²⁵ Međutim, nakon dugih rasprava, Sabor je zaključen sa sljedećim odlukama. Odlučeno je da Hrvatska odbija mogućnost daljnjih državno-pravnih odnosa s Austrijom. Osim toga, Sabor je odbio izabrati predstavnike za Carevinsko vijeće. Razlog tomu je što je Carevinsko vijeće parlament koji postoji na temelju Veljačkog patenta, koji je u zemlju uveo centralističko uređenje. Veljački patent Hrvatska stoga nije podržavala te ga nije željela podržavati putem sudjelovanja u Carevinskom vijeću. No, Valentić smatra kako je hrvatska politika tom odlukom izgubila mogućnost da u budućnosti pregovora s Bečom u svojim interesima.²⁶ Što se tiče pitanja o državno-pravnim odnosima s Ugarskom, na poticaj Narodne stranke odlučeno je da za to postoji mogućnost, ali samo pod uvjetom da Ugarska prizna hrvatsku samostalnost i teritorijalni opseg.²⁷ Ova je odluka upisana u saborski članak 42. koji je važan i jer se u njemu točno navodi opis cijelog hrvatskog teritorija, što je služilo Hrvatskoj kao osiguranje protiv mogućeg ugarskog tumačenja o hrvatskim zemljama kao o pokrajini unutar Monarhije.²⁸ Vladar nije potvrdio gotovo ni jedan zaključak Sabora iz 1861. godine, osim članka 42.²⁹

Što se tiče sudjelovanja krajiških zastupnika u radu Sabora, o toj se temi nastavilo raspravljati na početku zasjedanja Sabora obzirom da je vladalo nezadovoljstvo zbog careve zabrane njihovog sudjelovanja. Sabor je odlučio da neće odustati od svojih zahtjeva te stoga odlučuje

²⁴ Gross, Szabo, 1992: 130.

²⁵ Gross, Szabo, 1992: 130. Carevinsko vijeće osnovano je kao vladarevo vrhovno savjetodavno tijelo u kojemu su trebali sjediti predstavnici svih zemalja Habsburške Monarhije. Vijeće je trebalo raspravljati o državnim i financijskim pitanjima. Međutim, neki su narodi (primjerice Hrvati i Mađari) odbili slati predstavnike u Vijeće pa je nakon ukinuća Veljačkog patenta 1865. godine, Carevinsko vijeće organizirano samo kao austrijski parlament koji se sastoji od dva doma. Hrvatska enciklopedija, *Carevinsko vijeće*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10779>. Pristup ostvaren 10. srpnja 2017.

²⁶ Valentić, 1981: 107.

²⁷ Gross, Szabo, 1992: 134, 138.; Valentić, 1981: 107.

²⁸ Gross, Szabo, 1992: 134, 133.; Hrvatski sabor, *Povijest saborovanja*: <http://www.sabor.hr/povijest>. Pristup ostvaren 10. srpnja 2017; Hrvatska enciklopedija, *Hrvatsko-ugarska Nagodba*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26523>. Pristup ostvaren 11. srpnja 2017.

²⁹ Gross, Szabo, 1992: 134, 133.

da će u Beč poslati deputaciju sastavljenu od 25 uglednih Hrvata koji će caru predstaviti sve hrvatske zahtjeve.³⁰ Ti su zahtjevi uključivali izbor krajiških zastupnika koji će sudjelovati na Saboru te ujedinjenje Dalmacije s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom.³¹ Deputacija je bila djelomično uspješna. Car je dozvolio da se izaberu krajiških zastupnici koji će sudjelovati u već sazvanom Saboru, no to su morali biti oni koji su odani caru.³² Uz to, car je odlučio da će krajiški zastupnici smijeti sudjelovati samo na određenim raspravama.³³ To se odnosilo samo na rasprave o državno-pravnim odnosima s Ugarskom i Austrijom. Car je također odlučio da u Saboru neće sudjelovati izabrani predstavnici iz čitave Krajine, već samo iz onih pukovnija koje su pod zapovjedništvom Generalkomande u Zagrebu.³⁴ Tako su u Krajini izabrani predstavnici prema izbornom zakonu iz 1848. godine, a sveukupno ih je izabrano 55 uz još dva zastupnika Senja.³⁵

Te su careve odluke izazvale nezadovoljstvo u Saboru te kod sudionika izazvale potrebu za još snažnijim težnjama za ujedinjenje. Nezadovoljstvo je rezultiralo odlukom da se donese zaključak prema kojem se treba izraditi zakon o redovitom zastupanju i ukidanju Krajine, a izabran je i odbor koji će taj zakon izraditi. Prijedlog zakona je donesen te je uvršten u saborske spise pod imenom „O ukinuću hrvatsko-slavonske vojničke krajine i uređenju njezinom na ustavno“.³⁶ Prijedlog sadrži prilično radikalne zahtjeve, kao što su potpuno ukidanje Krajine i njeno vraćanje u hrvatski zakonodavni sustav, ukidanje vojničkog kaznenog zakona i potpuno razvojačenje krajiškog stanovništva.³⁷ Vladarev odgovor na radikalni saborski prijedlog o ukidanju Krajine bio je negativan. On je svoju odluku obrazložio činjenicom da je postojanje Vojne krajine nužno za snagu države te za daljnju političku budućnost zemlje, misleći pritom na rješenje Istočnog pitanja.³⁸ Vladar je ponudio Hrvatskom saboru neku vrstu dogovora. Želio je da za sada odustanu od zahtjeva za ukidanjem i ujedinjenjem Krajine sve dok se ne riješi Istočno pitanje, a za uzvrat će vladar Hrvatskoj priključiti ne samo Krajinu, već i Bosnu i Hercegovinu.³⁹

³⁰ Valentić, 1981: 85.

³¹ Valentić, 1981: 86.

³² Valentić, 1981: 90.

³³ Valentić, 1981: 87.; Gross, Szabo, 1992: 130, 132.

³⁴ Valentić, 1981: 88.

³⁵ Gross, Szabo, 1992: 130.; Valentić, 1981: 91.

³⁶ Valentić, 1981: 100.

³⁷ Valentić, 1981: 100.; Valentić, 1984: 364.

³⁸ Valentić, 1981: 105.; Valentić, 1984: 364.

³⁹ Valentić, 1984: 364.

U odbor koji je trebao izraditi saborski zakon željelo se uključiti i nekoliko krajiških zastupnika, no ban Šokčević je to zabranio čime je, ističe Valentić, „pokazao nedovoljno odlučnosti u zastupanju i obrani hrvatskih interesa, osobito u problemu teritorijalne integracije hrvatskih zemlja“.⁴⁰ Zbog toga su krajišnici osnovali vlastiti krajiški odbor, čiji je glavni zadatak bio rješavanje pitanja ukidanja Krajine i ujedinjenja s Hrvatskom.⁴¹ Uz to oni su sami donjeli i svoju predstavku⁴² koju će predati Saboru, a zatim i caru, a u kojoj se izjašnjavaju o rješenju krajiškog pitanja. U njoj ističu kako je postojeći vojni sistem njima „crni grob iskopao“ te traže njegovo ukidanje i odvajanje građanske i vojne uprave u Krajini.⁴³ Njihov je prijedlog dakle kompromisan i manje radikaln od onog koji su donjeli zastupnici u Saboru. Razlog tome je njihov osjećaj za političku stvarnost jer oni su svjesni da se Beč neće odreći svojeg važnog uporišta prema Osmanskom Carstvu u trenutku kada se Istočno pitanje tak treba riješiti. Činjenica da su se krajišnici u svojoj predavci jasno izjasnili za ukidanje Krajine izazvala je burnu reakciju u bečkim vojnim krugovima koji su ubrzo krenuli u borbu protiv ideje o ujedinjenju. Pokušavali su krajiško stanovništvo odgovoriti od ideje o ujedinjenju, oštro su kritizirali svaki krajiški proglas, a austrijske novine pisale su o pokušajima ustanka protiv Beča te kako krajiški zastupnici samovoljno žele predati Krajinu u ruke neprijateljske Narodne stranke.⁴⁴

Kako bi svoje zahtjeve iznesene u predavci iznijeli caru, krajišnici su odlučili sastaviti deputaciju koja će otputovati u Beč. Car je odbio primiti deputaciju krajišnika, no nakon Šokčevićeva uvjeravanja, car ipak mijenja svoju prvotnu odluku te odlučuje primiti deputaciju u Beču.⁴⁵ Šokčević će međutim odlučiti poslati deputaciju u Beč u trenutku kada se u Saboru spremalo važno glasovanje o državno-pravnim odnosima s Austrijom. Razlog tome je što se veći dio krajiških zastupnika na ranijem glasovanju koje se odvalo 3. kolovoza već izjasnio protiv odabira zastupnika za Carevinsko vijeće stoga se moglo očekivati da će i na glasovanju 5. kolovoza o državno-pravnim odnosima s Austrijom glasovati protiv.⁴⁶ Kako bi Šokčević, koji je bio obavezan provoditi bečku politiku, osigurao da se takav ishod glasovanja ne ponovi, on šalje krajišku deputaciju u Beč kako bi osigurao željeni ishod glasovanja. Međutim, kao što je već spomenuto na Saboru je donesena odluka da se ne šalju

⁴⁰ Valentić, 1981: 92.

⁴¹ Valentić, 1981: 92-93.

⁴² Valenti, 1984: 363.

⁴³ Valentić, 1981: 96.

⁴⁴ Valentić, 1981: 94-95.

⁴⁵ Valentić, 1981: 102.

⁴⁶ Valentić, 1981: 103.

zastupnici u Carevinsko vijeće, za što je glasovao i veći dio krajišnika. Vladar je deputaciju primio, no rekao je samo da će razmotriti prijedloge te da ostaje pri svojoj odluci da krajišnici ne mogu sudjelovati na svim saborskim raspravama.⁴⁷

Činjenica da su krajišnici, za koje se smatralo da su vjerni Beču te da predstavljaju središte bečke moći na hrvatskom teritoriju, glasovali 5. kolovoza protiv izbora zastupnika u Carevinsko vijeće, u Beču je djelovala kao izdaja.⁴⁸ Valentić ističe da su krajišnici bili nezadovoljni s bečkom politikom koja je pokušavala spriječiti upravnu integraciju Krajine s Banskom Hrvatskom te da je to razlog za njihovo glasovanje na Saboru.⁴⁹ Upravo zbog toga Šokčević će kasnije narediti da se one krajišnike koji su sudjelovali na Saboru pažljivo prati nakon što se vrate u svoj kraj.⁵⁰

2.2.2. Političko stanje nakon Sabora

S obzirom da zahtjevi koji su izneseni na Saboru 1861. godine nisu bili ostvareni, u hrvatskoj je politici došlo do neslaganja oko pitanja daljnjeg djelovanja. Bilo je jasno da će, ukoliko se i dalje žele boriti za ujedinjenje hrvatskih zemalja, političari morati promijeniti svoj pristup u pregovorima kao i zahtjeve. O ozbiljnosti razmirica koje su se javile nakon Sabora govori i činjenica da je u Narodnoj stranci došlo do raskola. Prema Gross, Narodna stranka smatrala je da se s obzirom na velikonjemačku politiku koju je provodio Beč, ne može s Bečom pregovarati o ujedinjenju Krajine te se stranka odlučila stoga na borbu protiv Veljačkog patenta kao temelja velikonjemačke politike.⁵¹ Takav pristup međutim nije naišao na odobravanje svih članova stranke, stoga 1863. godine dio narodnjaka osniva novu stranku pod imenom Samostalna narodna stranka.⁵² Na čelu nove stranke bili su I. Mažuranić, Juraj Haulik, I. Kukuljević Sakcinski i Maksimilijan Prica.⁵³ Njihova politika kretala se u smjeru obnove pregovora s Bečom, a s obzirom da je I. Mažuranić u to vrijeme bio dvorski kancelar, nadali su se da bi uz njegovu pomoć mogli lakše pregovarati te se izboriti za svoje ciljeve.⁵⁴

Vladajući zagrebački krugovi nisu željeli odustati od borbe za ukidanjem i ujedinjenjem Krajine. No, s obzirom da zahtjevi izneseni na Saboru 1861. godine za potpunim

⁴⁷ Valentić, 1981: 105.

⁴⁸ Valentić, 1984: 363.

⁴⁹ Valentić, 1981: 104.

⁵⁰ Valentić, 1981: 104.

⁵¹ Gross, Szabo, 1992: 175.

⁵² Gross, Szabo, 1992: 175.

⁵³ Hrvatska enciklopedija, *Narodna stranka*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42989>. Pristup ostvaren 14. srpnja 2017.

⁵⁴ Gross, Szabo, 1992: 175.

ujedinjenjem Krajine s civilnom Hrvatskom nisu prihvaćeni, javit će u Hrvatskoj novi, manje radikalni prijedlozi za rješavanjem krajiškog pitanja. To će biti prijedlog da se Krajina, barem za početak, upravo ujedini s civilnom Hrvatskom.⁵⁵ Dakle, novi će hrvatski cilj biti da se vojnička uprava u Krajini odvoji od civilne uprave te da se zatim krajiška civilna uprava spoji s upravom Banske Hrvatske. Razlog za ovaj novi ublaženi politički cilj mogla bi biti svijest hrvatskih političara o austrijskim interesima za Krajinom. Oni su naime shvatili da se Beč neće odlučiti Krajinu ukinuti odjednom, već da će ukoliko se za Krajinu žele izboriti, morati taj zahtjev Beču predstavljati korak po korak.

Što se tiče stanja u samoj Vojnoj krajini nakon Sabora, Beču je bilo jasno da mora smiriti veliko nezadovoljstvo koje je prevladavalo među stanovništvom nakon neuspjelih zahtijevanja na Saboru, ukoliko su željeli zadržati kontrolu nad područjem Krajine. Beč je smatrao kako je daljnje postojanje Krajine važno zbog „političkog značenja i narodne budućnosti Hrvatske“,⁵⁶ pritom u prvom planu imajući zaštitu svojih interesa u Krajini. No, bečki vladajući krugovi bili su svjesni da iz Krajine dolazi sve više kritika i nezadovoljstva sa životom tamošnjeg stanovništva. To svakako nije bila povoljna situacija za očuvanje čvrste vlasti i kontrole nad Krajinom. Stoga je Beč odlučio osnovati Komisiju za reformu krajiškog sustava. Komisija je trebala u Krajini provesti reforme koje bi olakšale život krajiškom stanovništvu te koje bi u konačnici učvrstile cijeli krajiški sustav. Međutim, važno je naglasiti kako je u stvarnosti Beč planirao da Komisija provodi samo one odluke koje će pomoći u sprječavanju ujedinjenja s civilnom Hrvatskom te još više razdvajati hrvatske zemlje.⁵⁷ Članovi Komisije birali su se iz pet brigada Vojne krajine, sveukupno je odabrano 36 kandidata od kojih je ban Šokčević morao izabrati 11 koji bi u Komisiji predstavljali Krajinu.⁵⁸

Komisija je donijela mnoge reformske prijedloge o kojima se zatim trebalo raspravljati i glasovati na Ministarskoj konferenciji.⁵⁹ Prijedlozi su uglavnom bili usmjereni na olakšavanje krajiškog gospodarskog i društvenog života. Od svih iznesenih prijedloga, o prijedlogu ukidanja tjelesne kazne u Krajini najviše se raspravljalo.⁶⁰ U Krajini su se naime provodile teške tjelesne kazne nad svim stanovništvom, što se ovom reformom nastojalo promijeniti.

⁵⁵ Valentić, 1981: 128.

⁵⁶ Valentić, 1981: 107.

⁵⁷ Valentić, 1981: 107.

⁵⁸ Valentić, 1981: 108-109.

⁵⁹ Valentić, 1981: 110.

⁶⁰ Valentić, 1981: 113-114.

Prijedlog za novi sustav kažnjavanja iznio je carski savjetnik Ožegović. On se zalagao za potpuno ukidanje tjelesne kazne koju bi zamijenilo uvođenje zatvorske kazne.⁶¹ Osim njegovog, javio se i prijedlog da se pravo na kažnjavanje onih koji ne vrše vojnu službu ograniči samo na zapovjednika pukovnije.⁶² No, oba prijedloga nažalost nisu prošla glasovanje. Uz njih, bilo je i drugih reformskih prijedloga koji su trebali olakšati život krajiškom stanovništvu međutim gotovo nijedan od njih nije proveden ni odobren u potpunosti. Valentić smatra kako su svi ti pokušaji da se obnovi i sačuva Vojna krajina zapravo doveli „jačanju spoznaje o potrebi ukidanja vojničkog sistema i ujedinjenja Krajine s Banskom Hrvatskom“.⁶³

Osim osnivanja Komisije, Beč se odlučio za još jedan potez kojim bi smirio i kontrolirao situaciju u Krajini nakon Sabora. Riječ je o progonima onih koji su u Krajini promovirali ideju o ujedinjenju kao i onih koji su podržavali ili sudjelovali u saborskom glasovanju o državno-pravnim vezama s Austrijom. Za Beč, svi su oni predstavljali izdajnike koje je trebalo što prije kazniti i udaljiti kako ne bi dalje širili svoje ideje. To se posebno odnosilo na svećenstvo u Krajini koje je sve aktivnije sudjelovalo u politici te podržavalo ukidanje vojničkog sistema.⁶⁴ Takvo je stanje u Krajini dovelo do osnivanja tajnih odbora koji su bili najjači u Karlovcu, Sisku, Brodu i Zemunu, a njihov cilj bilo je djelovanje protiv bečke politike u Vojnoj krajini i na Balkanskom poluotoku.⁶⁵

2.2.3. Posljednje godine Habsburške Monarhije

Habsburška Monarhija se posljednjih godina svoga postojanja našla u mnogim problemima koji su je oslabili iznutra. No, ukoliko je željela ostati utjecajna europska sila, morala je pronaći rješenje kako se osnažiti. Ovdje će biti izloženi neki od glavnih problema Monarhije u njezinim posljednjim godinama, a koji su doveli do sklapanja Austro-ugarske Nagodbe.

Tijekom 60-ih godina 19. stoljeća Monarhija se s Pruskom, koja je postajala sve jača, pokušavala izboriti za prevlast u Njemačkoj. Sve dotadašnje razmirice između dvije zemlje eskalirale su kada je izbio rat 1866. godine. Glavni povod ratu bio je austrijsko-pruski sukob

⁶¹ Valentić, 1981: 113.

⁶² Valentić, 1981: 113.

⁶³ Valentić, 1981: 119.

⁶⁴ Valentić, 1981: 122.

⁶⁵ Valentić, 1981: 124.

oko uprave nad Schleswig-Holstein pokrajinom.⁶⁶ Taj je sukob iskoristio njemački kancelar Otto von Bismarck, koji je do tada već i diplomatski izolirao Monarhiju, da izazove rat. Pruska je vojska bila bolje uvježbana te je raspolagala boljim oružjem zbog čega je već 3. srpnja 1866. godine u bitci kod Sadove austrijska vojska odlučno poražena.⁶⁷ Kao rezultat rata, Monarhija je bila prisiljena priznati novoosnovani Sjevernonjemački savez pod vodstvom Pruske. Time je Monarhija izgubila svoju dugu borbu za prevlast u Njemačkoj.

Osim što je Monarhija pretrpjela poraz te izgubila utjecaj u Njemačkom savezu, imala je i brojne unutrašnje probleme. Jedan od najvećih problema bilo je veliko nezadovoljstvo Veljačkim patentom među gotovo svim narodima Monarhije. Tako je prvi korak za vladara morao biti ukinuće patenta no i napuštanje Schmerlingove centralističke politike. Umjesto nje, morati će dopustiti federalističko uređenje za koje se zalagao i novo postavljeni ministar predsjednik Richard von Belcredi. Osim toga, morati će odustati od centralizma i zbog toga što je poraz od Pruske oslabio njemački dio Monarhije što je omogućilo jačanje mađarskih zahtjeva za većom vlašću u zemlji.⁶⁸

Osim toga, Monarhija je imala velikih financijskih problema izazvanih veličinom njene vojske. Vojska Monarhije je naime bila izrazito velika te je kao takva zahtijevala znatne novčane izdatke za održavanje, koji su se i neprestano povećavali, što je zemlju dovelo na rub financijskog bankrota.⁶⁹

2.2.4. Hrvatski sabor 1865.-1867.

Hrvatski sabor 1865. godine vladar je sazvao u trenutku kada je morao odrediti novi smjer za Monarhiju. Kao što je spomenuto, centralističko uređenje Monarhije nije odgovaralo gotovo ni jednoj zemlji Monarhije. Ugarska je sve glasnije tražila dualističko uređenje, dok se Hrvatska zalagala za federalističko. Takvo stanje vladaru nije odgovaralo s obzirom na rasući sukob s Pruskom oko pokrajina Schleswig-Holstein.⁷⁰ Kako bi osigurao da Monarhija ostane snažna, vladar je morao prestati zatirati želje drugih naroda za novim državnim uređenjem. Stoga je ukinuo Veljački patent 1865. godine i postavio novog ministra predsjednika koji je

⁶⁶ Zöllner, 1997: 255. Pokrajina na sjeveru današnjeg njemačkog teritorija. Pruska se dugo s Danskom borila za tu pokrajinu te ju je nakon rata s Danskom, u kojem se na strani Pruske borila i Austrija, 1864. godine i dobila. Nakon toga je pokrajina bila pod zajedničkom upravom Pruske i Austrije zbog čega je izbio rat.

⁶⁷ Zöllner, 1997: 256.; Hrvatska enciklopedija, *Prusko-austrijski rat*:

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50864>. Pristup ostvaren 16. srpnja 2017.

⁶⁸ Zöllner, 1997: 257.

⁶⁹ Valentić, 1981: 129.

⁷⁰ Valentić, 1981: 132.

bio federalist.⁷¹ U tim je okolnostima vladar odlučio ponovno sazvati Hrvatski sabor kako bi se na njemu raspravilo pitanje daljnjih odnosa s Austrijom i Ugarskom.

Pri raspravi o daljnim odnosima s Austrijom i Ugarskom te o budućem uređenju zemlje, hrvatske su se stranke sukobile zbog različitih stavova. Političari Samostalne narodne stranke i Liberalne stranke zalagali su se za federalističko uređenje države, dok se Unionistička stranka očekivano zalagala za dualističko uređenje.⁷² Stoga je na Saboru dolazilo do velikih sukoba, a sporazum je bilo teško postići. Dogovor je ipak postignut te je putem adrese Sabor odbio prihvatiti Veljački patent i Listopadsku diplomu, ali prihvatio je federalističko uređenje države.⁷³

Sabor je iskoristio priliku da u rasprave uključi i pitanje Krajine. Novi izborni red za Sabor je u odnosu na prijašnji imao manji broj zastupnika, no broj krajiških zastupnika, dakle njih 55, ostao je nepromjenjen.⁷⁴ Već ova činjenica upućuje na bečke planove u odnosu prema Saboru. Naime, s obzirom da su krajišnici tradicionalno predstavljali oslonac bečke politike, od njih se očekivalo da je podržavaju i na Saboru. No, kako bi se osiguralo da se ne ponove krajiški zahtjevi kao na prijašnjem Saboru, vodilo se računa da se za Sabor izaberu samo oni zastupnici koji su odani bečkoj politici.

Sabor je započeo svoj rad 12. studenog 1865. godine nakon što je prije toga tri puta bio odgođen.⁷⁵ Krajiško pitanje će ovoga puta izazvati duboka neslaganja među saborskim zastupnicima. U sastavljenoj adresi⁷⁶ će, između ostalog, Sabor iznijeti svoje zahtjeve i prema krajiškom pitanju te ju potom uputiti vladaru. Krajiško je pitanje u adresi izneseno u alinejama 14-17 i alineji 32.⁷⁷ Prema zahtjevima članova Narodne stranke u adresi je istaknuto kako Hrvatski sabor osuđuje postojeći krajiški sistem te traži sjedinjenje krajiške uprave te sudstva i zakonodavstva s civilnom Hrvatskom dok se Krajina u potpunosti ne ukine.⁷⁸ Međutim, zastupnici koji su dolazili iz Samostalne narodne stranke te krajiški zastupnici nisu se slagali s tim, za njih vrlo radikalnim zahtjevom. Stoga su na njihov zahtjev narodnjaci odlučili ublažiti svoje zahtjeve o Krajini iznesene u adresi. Tako je dodana alineja 32. u kojoj se vladaru predlaže da će - ukoliko odobri sjedinjenje krajiške uprave,

⁷¹ Valentić, 1981: 132.

⁷² Gross, Szabo, 1992: 192.

⁷³ Gross, Szabo, 1992: 195.

⁷⁴ Valentić, 1981: 132.; Gross, Szabo, 1992: 192.

⁷⁵ Valentić, 1981: 132.; Gross, Szabo, 1992: 194.

⁷⁶ Valentić, 1984: 364.

⁷⁷ Valentić, 1981: 135.

⁷⁸ Valentić, 1984: 365.

zakonodavstva i sudstva s civilnim dijelom zemlje - Hrvatska biti spremna na pregovore s Bečom o daljnjim državno-pravnim odnosima.⁷⁹ Hrvatski je sabor tako pokušao krajiškim pitanjem na neki način ucjenjivati Beč. Međutim, čak ni ublaženi prijedlog za rješenje krajiškog pitanja krajiški zastupnici nisu odobravali. S obzirom da su za ovaj Sabor izabrani samo oni zastupnici koji su bili vjerni bečkoj politici, oni su na Saboru isticali kako krajiško stanovništvo ne želi ukidanje vojničkog sistema uprave te da vjeruju kako će vladar i dalje nastaviti dobro upravljati tim područjem.⁸⁰ To je znatno promjenjen stav od onog koji su krajišnici zastupali na Saboru 1861. godine kada su otvoreno zagovarali razvojačenje i ujedinjenje. Kako bi se ugodilo krajiškim zastupnicima sastavljen je Ispravak adrese. On je formuliran prema krajiškim željama no to je, kako su narodnjaci potom isticali, predstavljalo nijekanje da je postojanje krajiškog sustava direktno kršenje hrvatskog državnog prava.⁸¹ U Ispravak adrese je stoga unesena i ta vrlo važna tvrdnja o kršenju državnog prava. No, ta je dodana tvrdnja bila previše za krajiške zastupnike te oni zbog toga nisu pristupili glasovanju o adresi. Kada je došao trenutak glasovanja, dogodilo se nešto neobično. Valentić ističe kako je za ispravljenu adresu glasovalo 78 zastupnika, dok je njih 22 glasovalo protiv, a 92 zastupnika nisu sudjelovala u glasovanju.⁸² Međutim, nakon toga se održala tajna sjednica na kojoj su 22 zastupnika koji su glasovali protiv adrese, odlučili sastaviti svoju adresu koja će uz onu prvotnu također biti poslana vladaru. Na tu su se novu adresu zastupnici koji su je podržavali odlučili potpisati, no nakon što su se krenuli brojati potpisi ispostavilo se da ih ima 98.⁸³ Na drugu se adresu dakle potpisao i velik dio krajiških zastupnika koji su bili odbili glasovati za prvu adresu pa je tako nova adresa imala više podržavatelja od one originalne.

Vladar je na obje primljene adrese odgovorio negativno. No, ovdje je u odnosu na prije, ističe Valentić, razlika u tome što je sada vladarev odgovor prilično stog i direktan.⁸⁴ Tako on oštro odgovara da se krajiški sistem neće mijenjati.⁸⁵ To se odnosilo i na zahtijev za spajanjem civilne i krajiške uprave. U ovom periodu su dakle osim već gotovo tradicionalne bečke prepreke, novu prepreku hrvatskoj politici u borbi za ujedinjenje počeli predstavljati i krajiški zastupnici. Kako i Valentić ističe, jasno je da su vojne vlasti putem kontrole i progona koje su

⁷⁹ Valentić, 1981: 135.; Valentić, 1984: 85.

⁸⁰ Valentić, 1981: 136.

⁸¹ Valentić, 1981: 137.

⁸² Valentić, 1981: 137.; Gross, Szabo, 1992: 197.

⁸³ Valentić, 1981: 137.; Gross, Szabo, 1992: 197.

⁸⁴ Valentić, 1981: 138.; Gross, Szabo, 1992: 199.

⁸⁵ Valentić, 1984: 365.

provodile u Krajini ipak „uspjele izolirati proces integracije“ kao i njegove zagovaratelje.⁸⁶ Ovo je bio posljednji Sabor na kojemu su sudjelovali krajiški predstavnici te posljednji put da će se krajiškom pitanju rješenje pokušati pronaći putem parlamentarnih pregovora s Bečom.⁸⁷ Naime, nakon sklapanja Nagodbe sve daljnje poslove morati će hrvatska politika raspravljati s Ugarskom.

2.3. Početak novih odnosa – Austro-Ugarska Monarhija

2.3.1. Austro-ugarska Nagodba

Kako bi pokušao riješiti brojne unutarnje probleme Monarhije te kako bi osigurao mir i stabilnost zemlje, vladar će se odlučiti na dugo traženo priznavanje državnosti Ugarske te sklapanje Nagodbe s njom.⁸⁸ Sklapanje Nagodbe je važan događaj za povijest Monarhije, ali i hrvatske povijesti jer će dovesti i do sklapanja Hrvatsko-ugarske Nagodbe. Njihovim donošenjem promijeniti će se uređenje Monarhije te odnosi zemalja unutar nje. To će imati veliki utjecaj na rješavanje krajiškog pitanja, stoga će pregovori o donošenju Nagodbe kao i odluke iz Nagodbe u ovome radu biti izložene samo kroz njihovu važnost za povijest Vojne Krajine i značenje za hrvatsku politiku.

Pregovore o sklapanju Austro-ugarske Nagodbe voditi će novi ministar predsjednik Friedrich Ferdinand von Beust, koji je na toj poziciji nasljedio Belcredija,⁸⁹ s mađarskim vladajućim krugovima, prvenstveno s Ferencom Deakom i grofom Gyjulom Andrassyjem, šefom ugarske delegacije⁹⁰, koji su snažno zagovarali dualističko uređenje države s Mađarskom kao ravnopravnim faktorom. Pregovori će se voditi kako bi se dogovorio novi model uređenja države s kojim će obje strane biti zadovoljne. To se prvenstveno odnosilo na podjelu poslova između Austrije i Mađarske jer bi u novoj državi one dijelile neke zajedničke poslove. Jedan od zajedničkih poslova bila je vojska, koja će ovdje biti istaknuta zbog njene direktne povezanosti s Vojnom krajinom.

U pregovorima o podjeli vojske i njenog financiranja, Austrija je željela isključiti Vojnu Krajinu argumentirajući da ona ne pripada raspravama o zajedničkim poslovima. Austrija je dakle željela zadržati u potpunosti vlast nad Krajinom, ne dopuštajući Ugarskoj da u tome

⁸⁶ Valentić, 1981: 139.

⁸⁷ Valentić, 1984: 365.

⁸⁸ Hrvatska enciklopedija, *Hrvatsko-ugarska Nagodba*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26523>.
Pristup ostvaren 18. srpnja 2017.

⁸⁹ Zöllner, 1997: 257.

⁹⁰ Zöllner, 1997: 257.

sudjeluje. Ugarska delegacije time naravno nije bila zadovoljna, no šef delegacije Andrassy se protiv takvog shvaćanja ipak nije do kraja borio.⁹¹ Tako je Krajina ostala i dalje pod direktnom austrijskom upravom, odnosno pod upravom Ministarstva rata.⁹²

No, obzirom da je Ugarska Krajinu prepustila Austriji, tražiti će zato Austriju da Hrvatsku prepusti njoj.⁹³ Imajući u planu provođenje mađarske hegemonije, Ugarska je uvjeravala Beč i vladara da bi se prepuštanjem Hrvatske Ugarskoj osigurao jaki dualizam u državi. Ugarskoj naime nije odgovaralo da i Hrvatska bude jednakopravni faktor u novoj državi te se željela osigurati od mogućnosti da Hrvatska zatraži federalističko državno uređenje. Kako bi to osigurali, Mađari su morali najprije Hrvatsku preuzeti od Austrije te ju zatim što više financijski, upravno i prometno vezati za sebe putem Nagodbe.⁹⁴ Andrassy je uz to obećao vladaru kako Ugarska, ukoliko joj se prepusti Hrvatska, neće podržavati ujedinjenje hrvatskih zemalja. Tako je vladar na kraju odlučio Hrvatsku ipak prepustiti Ugarskoj, no pod uvjetom da dvije zemlje sklope svoju Nagodbu.⁹⁵

Nakon što su dogovoreni svi budući zajednički i samostalni poslovi Austrije i Ugarske te nakon što je podijeljena vlast nad državnim teritorijima, krajem 1867. godine sklopljena je Austro-ugarska Nagodba. Njome prestaje postojati stara Habsburška Monarhija te na njeno mjesto sada dolazi dualistički uređena Austro-Ugarska. Važno je napomenuti kako je Nagodba bila sporazum između vladara Franje Josipa I., ne i države Austrije, i mađarskog naroda.⁹⁶ Prema Nagodbi, Mađarska je jedinstvena država koja će se u svakodnevnoj upotrebi početi nazivati Translajtanijska, dok je zapadni dio države okarakteriziran kao skup zemalja zajedničke tradicije, poznat i kao Cislajtanijska.⁹⁷

U Hrvatskoj je vijest o Nagodbi očekivano primljena s velikim razočarenjem. Hrvatski sabor odbio je priznati Nagodbu, novo dualističko uređenje države te nametnutu uniju s Ugarskom. Ban Šokčević, koji se izrazito protivio uniji s Ugarskom, dao je ostavku.⁹⁸ Na njegovo mjesto

⁹¹ Valentić, 1981: 140.

⁹² Valentić, 1984: 85.; Valentić, 1984: 366.

⁹³ Valentić, 1984: 366.

⁹⁴ Valentić, 1981: 140.,

⁹⁵ Valentić, 1981: 141.

⁹⁶ Gross, Szabo, 1992: 217.; Zöllner, 1997: 257.

⁹⁷ Gross, Szabo, 1992: 214.

⁹⁸ Valentić, 1981: 142.

postavljen je austrijski general Ludwig Gablenz⁹⁹, dok je novi ban postao unionist Levin Rauch koji će dobiti zadatak da osigura provođenje Nagodbe.¹⁰⁰

2.3.2. Vojna Krajina u Hrvatsko-ugarskoj Nagodbi

Novi ban Levin Rauch postavljen je od Ugarske kako bi se pod svaku cijenu osiguralo da se između Hrvatske i Ugarske sklopi Nagodba.¹⁰¹ Za sklapanje Nagodbe bilo je potrebno osigurati unionistički sastav Sabora koji bi Nagodbu izglasao.¹⁰² Taj zadatak pao je na bana Raucha, koji je to na koncu i postigao s novim izbornim redom, ali i uz mnoge druge prekšaje, prevare, političke ucjene i prijetnje. Novi Sabor se sada sastojao od čak 52 unionista te samo 14 narodnjaka.¹⁰³ Novi sastav Sabora nije dakle ostavljao mnogo sumnje u uspješnost Nagodbe. Tako je saborski odbor u pregovorima s Ugarskom sastavio adresu u kojoj prihvaća dualističko uređenje Austro-Ugarske te uz to državu jedinstvo Hrvatske i Kraljevine Ugarske, odnosno zemlja pod krunom sv. Stjepana, koje se temelji na Pragmatičkoj sankciji.¹⁰⁴ Uz to u adresi se ističe želja za osiguravanjem zemaljske samouprave i teritorijalnog jedinstva Hrvatske. To se dakako odnosi na Vojnu krajinu za koju se napominje da pripada Hrvatskoj, no da je zbog svog „odvojenog zakonodavstva, uprave i sudstva stvarno odvojena od matice zemlje“.¹⁰⁵ No, za provedbu tog cilja istaknuto je u adresi da Sabor traži pomoć Ugarskog sabora. Razlog tomu je što je Hrvatska bila svijesna da se bez potpore Ugarske neće uspjeti izboriti za ukinuće Krajine. Time je Sabor, vrlo naivno kako ističe Valentić, svjesno prepustio Ugarskoj rješavanje pitanja sjedinjenja Krajine neopravdano se nadajući da će Ugarska to pitanje vrlo skoro riješiti u hrvatskom interesu.¹⁰⁶ Tako je, prema Valentiću, politička bitka za teritorijalno jedinstvo Hrvatske prenesena na Ugarski sabor.¹⁰⁷

Hrvatsko-ugarska Nagodba donesena je 1868. godine, kao zakonski akt kojim su Hrvatska i Ugarska dogovorile zajedničke državnoopravne odnose. Nagodbom je Hrvatskoj osigurana autonomija (iako će Ugarska kasnije često govoriti o samo pokrajinskoj autonomiji Hrvatske) te je priznat njen državni teritorij te neki autonomni poslovi. Ipak, Nagodbom je Hrvatska

⁹⁹ Valentić, 1981: 142.

¹⁰⁰ Gross, Szabo, 1992: 221.

¹⁰¹ Gross, Szabo, 1992: 221.

¹⁰² Gross, Szabo, 1992: 223.; Hrvatska enciklopedija, *Hrvatsko-ugarska Nagodba*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26523>. Pristup ostvaren 21. srpnja 2017.

¹⁰³ Gross, Szabo, 1992: 223.

¹⁰⁴ Gross, Szabo, 1992: 224.

¹⁰⁵ Valentić, 1981: 149.; Gross, Szabo, 1992: 225.

¹⁰⁶ Valentić, 1981: 150.; Valentić, 1984: 365.

¹⁰⁷ Valentić, 1981: 150.

postala vezana za Ugarsku te će zbog nje često biti izložena provođenju ugarskih interesa. Nagodba se sastoji od 70 paragrafa¹⁰⁸ u kojima su dogovoreni razni politički, financijski, pravni, upravni i drugi odnosi dvije zemlje. Istaknuti će se samo oni dogovori koji se direktno odnose na Vojnu krajinu te koji će u budućnosti predstavljati prepreku za ujedinjenje Krajine, a to su najprije paragrafi 65. i 66. U njima Ugarska obećava da će nastojati ubrzati sjedinjenje Krajine s ostatkom zemlje.¹⁰⁹ Paragrafi 11. do 30. dogovaraju financijske poslove dviju država.¹¹⁰ U njima je dogovoreno da će Hrvatska od svih izravnih i neizravnih poreza za autonomne poslove dobiti 45 posto tih prihoda, dok će ostalih 55 posto davati za zajedničke poslove.¹¹¹ No, umjesto tih 45 posto, dogovoreno je ipak da će Hrvatska raspolagati s fiksnim iznosom od dva milijuna i dvjesto tisuća forinti godišnje, za što je Ugarska tvrdila da odgovara dogovorenom postotku.¹¹² Dogovoreno je i da će u slučaju sjedinjenja Hrvatske s Krajinom, taj iznos biti povećan u skladu s povećanjem teritorija. Već ovdje se dakle može uvidjeti jedna od budućih prepreka za ujedinjene Krajine jer Ugarska očekivano neće lako pristati na činjenicu da bi Hrvatskoj u tom slučaju pripadalo još veći dio financija. Ono što će još u budućnosti predstavljati veliku prepreku ujedinjenju su paragrafi 33. i 42. Naime, u 33. paragrafu dogovoren je broj zastupnika u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru.¹¹³ To je u vrijeme Nagodbe bio broj od 29 hrvatskih zastupnika, no u paragrafu se ističe kako će se taj broj povećati u slučaju sjedinjenja Krajine s Hrvatskom, odnosno razmjerno povećanju ukupnog stanovništva.¹¹⁴ Međutim, sama Krajina je imala gotovo jednak broj stanovnika kao i civilni dio Hrvatske, pa bi njenim priključenjem, Hrvatska bila u prilici povećati svoj broj zastupnika za gotovo dvostruko. Iako je to Nagodbom Hrvatskoj zajamčeno, Ugarska će upravo taj paragraf koristiti kao glavnu prepreku kod budućih pregovora o ujedinjenju jer neće moći dopustiti da Hrvatska s većim brojem zastupnika dobije mogućnost odlučivanja u

¹⁰⁸ Gross, Szabo, 1992: 232.; Proleksis enciklopedija, *Hrvatsko-ugarska Nagodba*: <http://proleksis.lzmk.hr/27232/>. Pristup ostvaren 22. srpnja 2017.

¹⁰⁹ Gross, Szabo, 1992: 234.

¹¹⁰ Gross, Szabo, 1992: 232.

¹¹¹ Gross, Szabo, 1992: 232.; Hrvatska enciklopedija, *Hrvatsko-ugarska Nagodba*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26523>. Pristup ostvaren 22. srpnja 2017.

¹¹² Gross, Szabo, 1992: 232.

¹¹³ Valentić, 1981: 150.; Ugarsko-hrvatski sabor u Pešti raspravlja o pitanjima iz sfere zajednički držanopolitičkih odnosa Ugarske i Hrvatske. Hrvatski sabor bira zastupnike za zajednički Sabor.

¹¹⁴ Valentić, 1981: 150.; Gross, Szabo, 1992: 233.; Hrvatska enciklopedija, *Hrvatsko-ugarska Nagodba*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26523>. Pristup ostvaren 22. srpnja 2017.

zajedničkom parlamentu. Osim toga, paragrafom 42. dogovoreno je da u slučaju priključenja Krajine Hrvatskoj, raste i broj zastupnika u ugarsko-hrvatskoj delegaciji.¹¹⁵

2.4. Prepreke razvoju Krajine

2.4.1. Austrijski i ugarski interesi

Ugarska je Nagodbom zajamčila Hrvatskoj da će raditi na što skorijem priključenju Krajine civilnoj Hrvatskoj,¹¹⁶ što će se oko 1870-ih godina djelomično i ostvariti. Krajina je naime i dalje bila pod direktnom upravom Ministarstva rata, odnosno pod austrijskom upravom. To je Ugarsku, koja je željela što više širiti svoju hegemoniju na hrvatsko područje, posebno smetalo jer je Krajina predstavljala oslonac bečke moći koji se nalazio u njihovoj neposrednoj blizini.¹¹⁷ Osim toga, Ugarska je smatrala da opstanak Krajine predstavlja „vojničku kontrolu nad Ugarskom.“¹¹⁸ To se posebno odnosilo na područje Varaždinske krajine zbog njene blizine Ugarskoj. No, iako je Krajinom upravljao Beč, civilnom Hrvatskom i Slavonijom je od Nagodbe upravljala Ugarska. Zbog toga će Ugarska krenuti u borbu za ukidanjem Vojne krajine, kako bi nakon toga sav krajiški teritorij koji bi bio uklopljen u hrvatski, bio pod direktnom ugarskom upravom. Ugarska se dakle za ukidanje borila iz isključivo svojih interesa. Svoje stavove iznijela je Ugarska na pregovorima koji su se vodili između ugarske i austrijske delegacije 1869. godine.¹¹⁹ Tada je ugarska delegacija odbila rapravlјati o budžetu za zajedničku vojsku sve dok se Krajina ne ukine, odnosno dok se ne stavi pod njihovu upravu.¹²⁰ Uz to, zahtijevali su da se svi krajiški prihodi prepuste Ugarskoj, argumentirajući da je Krajina dio zemlja krune sv. Stjepana pa stoga i njeni prihodi trebaju biti uključeni u zajednički budžet.¹²¹ Njihove je zahtjeve oštro odbio austrijski ministar rata Franz Kuhn, nakon čega su krenule rasprave o krajiškom pitanju između austrijske i ugarske vlade na zajedničkim sjednicama koje su se održale 11., 12. i 13. kolovoza 1869. godine.¹²²

Dok je prije Nagodbe bilo jasno u čijoj je nadležnosti Krajina, nakon Nagodbe tom se pitanju mogu ponuditi višestruki odgovori. Razlog tome je što se Nagodbom promijenila uprava nad

¹¹⁵ Valentić, 1981: 151.; Gross, Szabo, 1992: 233.; Hrvatska enciklopedija, *Hrvatsko-ugarska Nagodba*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26523>. Pristup ostvaren 23. srpnja 2017.

¹¹⁶ Gross, Szabo, 1992: 245.

¹¹⁷ Valentić, 1981: 166.

¹¹⁸ Valentić, 1984: 85.

¹¹⁹ Valentić, 1981: 167.

¹²⁰ Valentić, 1981: 167.; Gross, Szabo, 1992: 245.

¹²¹ Valentić, 1981: 167.

¹²² Valentić, 1981: 167-168.; Valentić, 1984: 373.

državnim teritorijima te su se uz to između Beča i Pešte vodile velike rasprave o zajedničkoj vojsci i zajedničkom vojnom budžetu, a Krajina je dakako bila sastavni dio te rasprave. Andrassy je tako smatrao da se prema dogovorima iz Nagodbe krajiški prihodi trebaju predati Hrvatskoj, što bi zapravo značilo da bi pali pod ugarsko upravljanje.¹²³ Dakle, na ovim se sjednicama Andrassy u ime Ugarske bori za ukidanje Krajine jer zna da će u tom slučaju Ugarska moći upravljati krajiškim teritorijem i financijama, no time želi i učvrstiti odnose sa Zagrebom u kojem su se javile sumnje u ugarsko obećanje o ukinuću Krajine.¹²⁴ Osim toga, Valentić navodi kako je Ugarskoj u interesu ukloniti Krajinu, to vojničko područje jer je njeno djelovanje uvijek bilo usmjereno protiv Ugarske.¹²⁵ Austrijski su ministri toga bili svjesni te se oni zbog svojih interesa bore da Krajina i dalje ostane u njihovim rukama. Valentić ističe da su ti interesi bili vezani za vojničku kontrolu koju na taj način imaju nad Ugarskom te na prometnu povezanost s Osmanskim Carstvom koju bi Austrija izgubila kada bi Krajina pripala Ugarskoj.¹²⁶

Iako je Andrassy na početku sjednica zahtijevao da se čitava Krajina vrati Ugarskoj, ipak je nakon povjerljivog razgovora s vladarem ublažio zahtjeve te na kraju tražio da se ukine samo Varaždinski generalat.¹²⁷ Za ostatak Krajine tražio je da se postigne dogovor oko termina kada će početi razvojačenje, što su vladar i austrijski ministar rata odbili jer su smatrali da bi to poremetilo vojničku disciplinu u Krajini.¹²⁸ Vladar na kraju sjednica donosi odluku koja odgovara njemu i Andrassyju no ne i austrijskim ministrima, a to je da bi se krajiško pitanje trebalo barem započeti rješavati te se zato odlučuje na ukidanje Varaždinskog generalata.¹²⁹ To je puno manje od onoga što je Andrassy na sjednicama zahtijevao, no za Hrvatsku označava veliki korak u borbi za ujedinjenje. Važno je ovdje ipak naglasiti kako se odluka o ukidanju Varaždinskog generalata donjela samo u odnosu na austrijske i ugarske interese i na okolnosti koje su za njih bile važne, a potpuno neovisno o hrvatskim interesima i željama. Kako i Valentić kaže, ujedinjenje Hrvatske ovisilo je o sporazumu Beča i Pešte.¹³⁰ Dio hrvatskih saborskih zastupnika je čak bio izrazito nezadovoljan činjenicom da se bana ni o čemu nije informiralo niti pitalo te su nakon donesene odluke zahtijevali da oni budu ti koji će

¹²³ Valentić, 1981: 168.

¹²⁴ Valentić, 1981: 172.

¹²⁵ Valentić, 1981: 170.; Valentić, 1984: 372.

¹²⁶ Valentić, 1981: 170.

¹²⁷ Valentić, 1981: 171-172.; Valentić, 1984: 373.

¹²⁸ Valentić, 1981: 174.; Valentić, 1984: 373.

¹²⁹ Valentić, 1981: 174.; Gross, Szabo, 1992: 246.

¹³⁰ Valentić, 1981: 168.

izraditi prijedlog zakona o ukidanju Varaždinskog generalata.¹³¹ Gotovo jednako nezadovoljni bili su i pripadnici bečke politike i vojni krugovi, a jedini koji su odluku smatrali pobjedom su bili Mađari. Varaždinski generalat tako je ukinut vladarevim odlukama od 19. kolovoza 1869. godine.¹³² No, ostatak Krajine i dalje je bio pod vojničkim uređenjem i odvojen od ostatka Hrvatske.

Bečki su vojni krugovi bili toliko nezadovoljni proteklim pregovorima s Ugarskom kao i s proizašlom odlukom da su zbog toga počeli razmišljati kako zadržati ostatak Krajine pod svojom vlašću. U to su se posebno uključili general Gustav Köning, koji je bio šef krajiškog odjela u Ministarstvu rata, zatim sam ministar rata Kuhn te nadvojvoda Albert.¹³³ Oni su pokušavali pronaći način da vladara uvjere kako donesena odluka nije dobra za čitavu zemlju. General Köning je u spomenici koju je napisao vladaru tvrdio da je gubitak Krajine velik udarac za ravnotežu u zemlji, za vojsku, ali najviše za sigurnost jer se Istočno pitanje još nije riješilo.¹³⁴ On je stoga predlagao vladaru da se Krajina, ako već mora, ukida postupno i polako, a do tada da se zadrži pod bečkom vlašću.¹³⁵ To bi uključivalo prelazak s vojne na civilnu vlast u područjima uprave i sudstva uz detaljne korake kako bi se to trebalo provesti, no on nigdje jasno ne govori o tome koliko bi dugo taj proces trebao trajati niti kada bi trebao završiti.¹³⁶ Zato se može pretpostaviti da je krajnji rok za njega predstavljalo rješenje Istočnog pitanja, odnosno stanja u Bosni.¹³⁷ Njegova je spomenica uspjela postići cilj te će se vladar i bečki vladajući krugovi odlučiti na postupno ukidanje Krajine, odnosno njezino razvojačenje, provodeći pritom mnoge reforme kako bi pripremili Krajinu za kasnije ujedinjenje.¹³⁸ To će biti dakle još jedna prepreka koja će produžiti i otežati ujedinjenje hrvatskih zemalja.

2.4.2. Događaji u Europi i Austro-Ugarskoj te njihov utjecaj na rješavanje krajiškog pitanja

Godina 1870. označava početak promjene austrijskog stava prema krajiškom pitanju. Razlog tome leži u velikim političkim i diplomatskim promjenama koje su se događale u Europi, a

¹³¹ Valentić, 1981: 175.

¹³² Valentić, 1981: 175.; Gross, Szabo, 1992: 246.

¹³³ Valentić, 1981: 184.

¹³⁴ Valentić, 1981: 185.

¹³⁵ Valentić, 1981: 185.; Valentić, 1984: 376.

¹³⁶ Valentić, 1981: 185.

¹³⁷ Valentić, 1981: 185.

¹³⁸ Gross, Szabo, 1992: 246.; Valentić, 1981: 186-187.

koje su snažno utjecale i na Austriju.

Već od 1860-ih godina Pruska je postajala sve snažnija i utjecajnije europska sila, što ostalim europskim silama nikako nije odgovaralo. Posebne je napore francuski vladar Napoleon III. uložio kako bi umanjio pruski utjecaj i moć te osigurao francusku dominaciju.¹³⁹ Pri tome je saveznika tražio u Austriji, koja je s Pruskom već dugo imala napete odnose zbog njemačkog pitanja.¹⁴⁰ Kada je između Francuske i Pruske 1870. godine izbio rat, Francuska je očekivala kako će Austrija ući u rat na njejoj strani.¹⁴¹ No, tada je umro car Maksimilijan od Meksika, brat cara Franje Josipa, što je utjecalo na carevu pasivnost po pitanju pridruženja ratu.¹⁴² Osim toga, već iste godine se kod Sedana odvila bitka između Pruske i Francuske, u kojoj je Francuska brzo i žestoko poražena, što je označavalo i kraj rata.¹⁴³ Valentić tvrdi kako je brza pruska pobjeda spriječila Austriju da se pridruži Francuskoj u ratu.¹⁴⁴ Rat je i označavao prepreku ujedinjenju Varaždinske krajine ostatku Hrvatske jer je car zbog rata odlučio zaustaviti taj proces.¹⁴⁵

Nakon pruske pobjede kod Sedana, Austrija odlučuje promijeniti svoju dosadašnju vanjsku politiku te nastoji obnoviti odnose s Pruskom.¹⁴⁶ Već 1871. godine austrijski ministar predsjednik Beust sastaje se s pruskim kancelarom Bismarckom te uskoro nastaje savez između vladara Austrije, Pruske i Rusije, odnosno između cara Franje Josipa I., Vilima i Aleksandra II.¹⁴⁷ Godine 1871. u potpunosti završava i njemačka nacionalna integracija, čime nastaje Njemačko Carstvo.¹⁴⁸ Osim nje, završava i talijanska nacionalna integracija.¹⁴⁹

Valentić ističe kako je nova austrijska vanjska politika, koja se oslanja na savez s Berlinom, značila da vojska više neće imati prvenstvo kada je u pitanju politički život zemlje već će njenu ulogu preuzeti austrijska diplomacija.¹⁵⁰ Sve su te promjene utjecale na to da Austrija prestane Krajinu, svojem tradicionalnom vojničkom uporištu, davati veliku važnost kada je u pitanju budućnost zemlje. Stoga će od sada Austrija ulagati svoje napore kako bi kod

¹³⁹ Zöllner, 1997: 259.

¹⁴⁰ Zöllner, 1997: 259.

¹⁴¹ Zöllner, 1997: 259.; A. J. P. Taylor, 1948: 157.

¹⁴² Zöllner, 1997: 259.

¹⁴³ Valentić, 1981: 217.

¹⁴⁴ Valentić, 1981: 217.

¹⁴⁵ Valentić, 1981: 217.

¹⁴⁶ Valentić, 1981: 217.; Valentić, 1984: 377.

¹⁴⁷ Gross, Szabo, 1992: 437.; A. J. P. Taylor, 1948: 164.

¹⁴⁸ Zöllner, 1997: 259.

¹⁴⁹ Valentić, 1981: 217.

¹⁵⁰ Valentić, 1981: 218.; Valentić, 1984: 377.

neizbježne predaje Krajine Ugarskoj, s njom postigla što bolju financijsku nagodbu.¹⁵¹

Promjena u pristupu krajiškom pitanju nastupila je i kod Ugarske. Naime, obzirom da je ban Rauch dao ostavku ispunio se uvjet koji su sami krajišnici zahtjevali¹⁵² kako bi se nastavilo s razvojačenjem i ujedinjenjem Krajine, posebice Varaždinskog generalata. Činilo se prema tome kako sada neće biti prepreke za provedbu razvojačenja. No, u Hrvatskoj su se bližili izbori za Hrvatski sabor.¹⁵³ S obzirom na negativan trag koji su unionistička vlada i sam ban Rauch do tada ostavili u hrvatskoj politici, nije bilo izgledno da će na novi izborima ponovno izboriti pobjedu. Za to je mnogo veću šansu imala opozicija, koju su posebno podržavali u području Varaždinskog generalata.¹⁵⁴ Toga su bili svjesni Mađari, koji su shvatili da će, ukoliko krenu s ujedinjenjem Varaždinskog generalata prije izbora, morati dopustiti da se novi izbori provedu i u novo pripojenom dijelu zemlje, što bi gotovo sigurno značilo da unionisti neće pobijediti na izborima.¹⁵⁵ Zbog toga se Ugarska, koja je do sada snažno poticala i zagovarala razvojačenje Varaždinskog generalata, odlučuje na prekid tog procesa. Valentić smatra kako je od trenutka poraza unionista u Hrvatskoj, Ugarska potpuno izgubila interes da Krajinu preda Hrvatskoj.¹⁵⁶ U takvoj su situaciji Austrija i Ugarska morale doći do novog rješenja krajiškog pitanja. Kako ističe Valentić, sada su na jednoj strani našli austrijski vojnički i strateški interesi prema Balkanu, dok su na drugoj bili ciljevi mađarske globalne politike prema Hrvatskoj.¹⁵⁷

U novim pregovorima koji su nastupili između Austrije i Ugarske o Krajini, bečki su krugovi uglavnom pokušavali osigurati svoju vlast u Krajini i za vrijeme prijelaznog razdoblja, dakle razdoblja razvojačenja. To su željeli postići prenašanjem sve vlasti na Generalkomandu u Zagrebu i u Petrovaradinu.¹⁵⁸ Nasuprot austrijskih interesa našli su se ugarski koji su bili usmjereni na uglavnom novčana pitanja. Oni su sav napor ulagali u pokušaj da krajiške prihode priključe ugarskim kako bi njima dalje mogli upravljati.¹⁵⁹ Bez kompromisa između njihovih interesa neće se moći provesti razvojačenje Krajine. Stoga je vladar donio nekoliko odluka o ovim pitanjima. Odlučio je da će budžet za zemaljsku upravu Krajine u prijelaznom razdoblju donositi Ministarstvo rata u sporazumu s Ugarskim ministarstvom financija,

¹⁵¹ Valentić, 1981: 218.; Valentić, 1984: 377.

¹⁵² Taj je zahtjev izložen za vrijeme bune koja je izbila u Krajini. Tijek bune opisan je u drugome dijelu rada.

¹⁵³ Valentić, 1981: 218.

¹⁵⁴ Valentić, 1981: 218.

¹⁵⁵ Izori su održani ipak bez izbora u Varaždinskom generalatu, a uvjerljivu pobjedu odnjela je Narodna stranka.

¹⁵⁶ Valentić, 1981: 226.

¹⁵⁷ Valentić, 1981: 218.

¹⁵⁸ Valentić, 1981: 219.

¹⁵⁹ Valentić, 1981: 219.

krajiški dohoci biti će uključeni u ugarske financije, a paušal koji će se odrediti za Krajinu će svake godine odobravati Ugarski sabor.¹⁶⁰

Još je jedno pitanje predstavljalo prepreku početku razvojačenja, a odnosilo se na djelokrug Generalkomande u Zagrebu za vrijeme prijelaznog razdoblja. Najprije je, na zahtjev Hrvatskog sabora, odlučeno da se Petrovaradinska pukovnija vrati pod Generalkomandu u Zagrebu.¹⁶¹ Osim toga, trebalo je riješiti i pitanje prelaska vojničke u zemaljsku vlast. Beč je dakako zagovarao da u tom prijelaznom razdoblju vrhovna vlast i dalje ostane u njihovim rukama.¹⁶² S obzirom da se spremao skori rasplet Istočnog pitanja, Austrija nije željela riskirati da ostane bez kontrole nad Krajinom. Stoga su bečki krugovi predlagali da se djelovanje Generalkomande postepeno širi na krajišku zemaljsku vladu.¹⁶³ Takav prijedlog nisu odobrili Anton Mollinary¹⁶⁴ ni Ugarska jer nije bilo dovoljno jasno koliko bi točno i kakvu vrstu vlasti nova zemaljska vlada imala.¹⁶⁵ Stoga je Mollinary dao svoj prijedlog, prema kojemu bi Generalkomanda u Zagrebu trebala imati iste ovlasti kao i banska vlada u Zagrebu.¹⁶⁶ Krajina bi i dalje bila pod upravom Ministarstva rata, a svi poslovi koji su u Nagodbi određeni kao zajednički hrvatsko-ugarski poslovi trebali bi sada biti predani ugarskim ministarstvima.¹⁶⁷ Samo zakonodavstvo ostalo bi i dalje isključivo pod Ministarstvom rata, a Valentić napominje kako je to bilo važno jer je prijelazno razdoblje u Krajini zahijevalo donošenje mnogih novih zakona koje je dakako željelo donositi isključivo austrijsko Ministarstvo rata.¹⁶⁸ Mollinaryjev prijedlog podržala je većina ministara te je vladar donio odluku prema kojoj se Generalkomanda u Zagrebu odmah pretvara u zemaljsku vladu koja ima djelokrug kao i banska vlada., dok će nacrt odluke o djelokrugu zemaljske vlade izraditi Mollinary.¹⁶⁹ On je nacrt izradio te je u njemu predložio da šef krajiške zemaljske vlade bude direktno odgovoran ministru rata i vladaru, da zajednički poslovi moraju biti usklađeni s ugarskom vladom prema Nagodbi te da krajiški budžet donosi krajiška zemaljska vlada, zatim se on predlaže ministru rata koji ga dalje upućuje ugarskoj

¹⁶⁰ Valentić, 1981: 219.

¹⁶¹ Valentić, 1981: 220.

¹⁶² Valentić, 1981: 220.

¹⁶³ Valentić, 1981: 220.

¹⁶⁴ Hrvatska enciklopedija: *Anton Mollinary*: austrijski general, na čelu Vojne Krajine od 1870. godine. Provodio je razvojačenje Krajine, borio se protiv ugarskih pokušaja da preuzmu krajiške šume i kontrolu nad prihodima. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41613>. Pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

¹⁶⁵ Valentić, 1981: 220.

¹⁶⁶ Valentić, 1981: 220.

¹⁶⁷ Valentić, 1981: 220-221.

¹⁶⁸ Valentić, 1981: 222.

¹⁶⁹ Valentić, 1981: 222-223.

vlađi te ona budžet šalje vladaru da ga konačno potvrdi.¹⁷⁰ Iz ove odluke se može vidjeti koliko su krajiške financije bile predmet interesa s više raznih strana.

Pitanje krajiških šuma također je zahtijevalo rješenje. Na šumu su prava imali krajišnici, koji u vidu pružanja otpora zahtijevaju da se kod razvojačenja donese poštena odluka o otkupu njihovih prava na šumu i šumske proizvode.¹⁷¹ Nakon rasprave, u kojoj su sudjelovali predstavnici hrvatske vlade, ministarstva rata, ugarske vlade i drugi, odlučeno je da će se polovica krajiških šuma predati krajiškim općinama, dok će ostatak pripasti državi.¹⁷² No, pitanje šuma će se još javiti u procesu pripajanja Krajine Hrvatskoj, ali o tome će više riječi biti u nastavku.

Vladar je krajišnicima iz Varaždinskog generalata objavio manifest o razvojačenju i ukidanju tog dijela Krajine.¹⁷³ Ujedinjenje samog Varaždinskog generalata proglašeno je 1. kolovoza 1871. godine.¹⁷⁴ Nakon toga, u tome su području tijekom 1871. provedeni izbori, na kojima je pobjedu izborila Narodna stranka.¹⁷⁵

2.4.3. Razvojačenje Krajine

Vojna Krajina je, kako je to bilo i odlučeno, dobila svoju zemaljsku vladu, na čijem se čelu od 1871. godine nalazi general Franjo Filipović.¹⁷⁶ Uz vladu Krajina je dobila i vrlo liberalno zakonodavstvo u upravi i sudstvu koje je trebalo osigurati da se ukine vojnički sistem te da se Krajina ujedini s ostatkom Hrvatske.¹⁷⁷ Doneseni su mnogi zakoni koji su u Krajini mijenjali tradicionalnu vojničku organizaciju. Gradovi su dobili ekonomsku autonomiju, a na njihovom čelu stajalo je gradsko vijeće.¹⁷⁸ Umjesto dotadašnjih krajiških satnija uvedene su moderne seoske općine koje su imale široku autonomiju.¹⁷⁹ Uvedena je u Krajinu i institucija mirovnog suda, a od 1872. godine osnovani su i građanski sudovi. Donesen je i vrlo važan *Zakon o organizaciji pravosuđa*, kojim je odvojena sudska od upravne vlasti.¹⁸⁰ Odlučeno je i da se poveća broj zatvora te je donesen Zakon o ukidanju krajiških četa, koji označava

¹⁷⁰ Valentić, 1981: 223.

¹⁷¹ Valentić, 1981: 223.

¹⁷² Valentić, 1981: 224.; Gross, Szabo, 1992: 246.

¹⁷³ Valentić, 1981: 225.

¹⁷⁴ Valentić, 1981: 225.

¹⁷⁵ Valentić, 1981: 226.

¹⁷⁶ Valentić, 1981: 266.; Valentić, 1984: 86.

¹⁷⁷ Valentić, 1981: 267.

¹⁷⁸ Valentić, 1981: 267.

¹⁷⁹ Valentić, 1981: 268.

¹⁸⁰ Valentić, 1981: 269.

konačan prestanak starog vojničkog uređenja.¹⁸¹ Sve su ove nove promjene u pogledu uređenja bile za Krajinu svakako pozitivne, no problem se pojavio zbog činjenice da civilna Hrvatska u to vrijeme, točnije 1871. i 1872. godine, nije imala jednako napredno zakonodavstvo.¹⁸² To se najviše odnosilo na odvojenost uprave od sudstva jer je u Hrvatskoj ban i dalje bio na čelu Banskog stola¹⁸³ te je bio odgovoran za uređenje uprave.¹⁸⁴ Upravo zbog toga je sama Hrvatska tada postala prepreka pri ujedinjenju Krajine.¹⁸⁵ Kako bi se Krajina mogla ujediniti s Hrvatskom, bilo je dakle potrebno najprije uskladiti zakonodavstvo Hrvatske s onim Vojne krajine. Tu će zadaću od 1873. godine s pobjedom na izborima dobiti Narodna stranka na čelu s Ivanom Mažuranićem.¹⁸⁶

U Carevinskom je vijeću 27. ožujka 1871. godine Austrija krajiški teritorij predala Ugarskoj, no Krajina je ipak ostala pod austrijskom vlašću.¹⁸⁷ Ukidanje vojničkog uređenja Krajine trajalo je sve do 1873. godine, kada je vladar manifestom 8. kolovoza objavio ukidanje, odnosno razvojačenje Vojne krajine.¹⁸⁸ Stanovništvo je ukidanjem Krajine izgubilo svoju tradicionalnu vojničku obavezu, no umjesto nje od 1872. godine zakonom je osnovana zemaljska straža, koja je zapravo bila vojno tijelo pod direktnom upravom Ministarstva rata.¹⁸⁹

2.5. Prepreke ujedinjenju Krajine nakon razvojačenja

Razvojačenje Vojne Krajine ne znači i njeno ujedinjenje s ostatkom Hrvatske. U Krajini je 1873. godine samo ukinut stari vojnički sustav, no ona je i dalje ostala teritorijalno i upravno odijeljena od Hrvatske. Za donošenje i provođenje razvojačenja Krajine bila je odgovorna Austrija te su hrvatski političari o svim krajiškim pitanjima razgovarali s njom. No, nakon što je razvojačenje provedeno, sami proces ujedinjenja voditi će se u dogovoru s Ugarskom. Razlog tome je što će Krajina nakon ujedinjenja postati dio Hrvatske, a Hrvatska je državno-pravno vezana Nagodbom za Ugarsku pa će ujedinjenjem i Krajina biti vezana za Ugarsku. Stoga će Hrvatska morati sada o uvjetima ujedinjenja pregovarati s Ugarskom, a ne više s Austrijom. Tako sada više ne treba prvenstveno pratiti austrijske interese za krajiškim

¹⁸¹ Valentić, 1981: 273.

¹⁸² Valentić, 1981: 267.

¹⁸³ Banski stol-vrhovni sud Banske Hrvatske na čijem je čelu ban.

¹⁸⁴ Valentić, 1981: 267, 270.

¹⁸⁵ Valentić, 1981: 267.

¹⁸⁶ Valentić, 1981: 267.; Gross, Szabo, 1992: 370-373.

¹⁸⁷ Valentić, 1984: 85.

¹⁸⁸ Valentić, 1981: 273.; Valentić, 1984: 86.

¹⁸⁹ Valentić, 1981: 281.

područjem, već Ugarske. Također, u Hrvatskoj se promjenila vlast, te tako umjesto prijašnje unionističke stranke čiji smo utjecaj na krajiško pitanje do sada pratili, od 1873. godine se na vlasti nalazi Narodna stranka. Zbog toga u ovom razdoblju, dakle od 1873. godine, započinje novo razdoblje za Vojnu Krajinu, kako Valentić ističe, jedno od najsloženijih u povijesti Krajine.¹⁹⁰

Nakon razvojačenja Krajine, za Hrvatski sabor je tek sada slijedio najteži korak, a to je da osiguraju i izbore ujedinjenje Krajine s Banskom Hrvatskom. Može se naslutiti kako su vlada i sam Mažuranić smatrali kako će taj proces ići lako i kako će se provesti relativno skoro. Na to upućuje veliko nezadovoljstvo koje se javilo u hrvatskim političkim krugovima nakon negativnog odgovora na pismo koje je Mažuranić uputio Mollinaryju, a u kojemu pita kada se može očekivati predaja Krajine civilnoj upravi.¹⁹¹ Mollinary je u pismu upozorio vladu kako predaju ne treba skoro očekivati.¹⁹² Brzom ujedinjenju Narodna stranka se nadala, između ostalog, i zbog nade da će u novo pripojenom području steći nove pristaše te tako ojačati svoju stranku kako bi se lakše borila protiv mađarske hegemonije.¹⁹³ Također su računali i na povećanje broja zastupnika u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru, kako je to bilo dogovoreno Nagodbom, a čime bi se hrvatski politički utjecaj povećao. Proces ujedinjenja će ipak teći vrlo sporo, natjerat će Narodnu stranku na velike ustupke Ugarskoj te će čak natjerati Mažuranića na ostavku. Najvažnije od tih prepreka biti će izložene u ostatku rada.

2.5.1. Mollinaryjevo odugovlačenje ujedinjenja

Svojevrsnu prepreku predstavljao je i sukob dviju vlada, točnije hrvatske vlade i krajiške zemaljske vlade. Do sukoba je dolazilo zbog, kako Mollinary to opisuje, prevelikih i nerealnih zahtjeva koje je hrvatska vlada iznosila s obzirom na pitanje ujedinjenja, a koje krajiška vlada nije mogla prihvatiti.¹⁹⁴ Unatoč tome, Mollinary je u svojim izvještajima tvrdio da su odnosi između njega i samoga bana još uvijek vrlo dobri.¹⁹⁵ Mollinary se nije slagao sa zahtjevima hrvatske vlade koji su se uglavnom kretali u smjeru što skorijeg ujedinjenja, a razloge za to je jasno iznio na sastanku s vladarem koji se održao 1874. godine.¹⁹⁶ Na njemu je Mollinary tvrdio da se Krajina još uvijek ne može ujediniti jer nisu riješena još sva upravna

¹⁹⁰ Valentić, 1981: 274.

¹⁹¹ Pismo je upućeno 15. srpnja 1874. godine. Valentić, 1981: 274.; Valentić, 1984: 381.

¹⁹² Valentić, 1981: 275.; Valentić, 1984: 381.

¹⁹³ Valentić, 1981: 275.

¹⁹⁴ Valentić, 1981: 278.

¹⁹⁵ Valentić, 1981: 278.

¹⁹⁶ Valentić, 1981: 279.

pitanja u civilnoj Hrvatskoj, odredbe koje su uvedene u Krajini nisu se još u potpunosti učvrstile, nije provedena segregacija šuma te je on smatrao važnim i činjenicu da Ugarska neće tako lako dopustiti povećanje utjecaja hrvatske politike putem povećanja broja zastupnika u zajedničkom parlamentu.¹⁹⁷ Zbog svih tih razloga on savjetuje vladaru kako bi bilo dobro za Krajinu i Hrvatsku kada bi se ujedinjenje odugovlačilo.¹⁹⁸ Valentić upozorava kako bi to rješenje značilo da krajiška zemaljska vlada i dalje nastavi svoje djelovanje u svim ovlastima koje su joj dane, što nije odgovaralo ni Hrvatskoj koja je pokušavala što prije dobiti Krajinu, ni Ugarskoj koja je željela što prije preuzeti upravu nad krajiškim područjem.¹⁹⁹ Ugarska se ipak morala zadovoljiti s prijedlogom odugovlačenja ujedinjenja zbog svoje nespremnosti na prihvaćanje povećanja broja hrvatskih zastupnika u parlamentu, a nisu željeli ni da Hrvatska u slučaju ujedinjenja počne raspolagati krajiškim fondovima. No i sam vladar te bečki krugovi prihvaćali su dani prijedlog zbog očekivanja skore intervencije u Bosni, koja bi dakako išla preko krajiškog područja.²⁰⁰

2.5.2. Krajiški investicijski fond

Krajiške šume su bile vrlo velike i kvalitetne, zbog čega su mnogo vrijedile i predstavljale su najvažnije krajiško bogatstvo. Ukupna vrijednost krajiških šuma bila je procijenjena na 147 milijuna forinti,²⁰¹ zbog čega ne čudi velik interes za njima, posebno onaj ugarski. Sve do 1871. godine, kada je Krajina predana Ugarskoj, pravo na raspolaganje šumskom masom imali su krajišnici. Ta su prava uključivala korištenje drva, ispaša stoke, sječu i sl. No, nakon 1871. godine donesene su nove odluke o krajiškim šumama. Prema njima, šume su podjeljene između krajiških općina i države.²⁰² Krajini su pripali oni dijelovi šume na kojima su krajišnici do tada već imali pravo korištenja šume, a ostatak je pripao državi, odnosno predan je na upravljanje Ugarskoj. Osim te dvije podjele dogovorena je još jedna, a to su prezrele šume.²⁰³ To je bio dio šume koje se trebao posjeći i iskoristiti, odnosno prodati. Prihod od prodaje prezrelih šuma stavljat će se ubuduće u novoosnovani „Krajiški investicijski fond“.²⁰⁴ Obzirom da će taj kapital dolaziti od prodaje šuma koje pripadaju Krajini, odlučeno je kako

¹⁹⁷ Valentić, 1981: 279-280.

¹⁹⁸ Valentić, 1981: 280.

¹⁹⁹ Valentić, 1981: 280.

²⁰⁰ Valentić, 1981: 282.

²⁰¹ Valentić, 1984: 85.; Valentić, 1984: 371.

²⁰² Valentić, 1981: 259-260.

²⁰³ Valentić, 1981: 260.

²⁰⁴ Valentić, 1981: 259.; Valentić, 1964: 377. Preuzeti ću skraćeni naziv Krajiškog investicijskog fonda – KIF, od Valentića.

će se on koristiti isključivo za investicije u Krajini, prvenstveno za gradnju željeznice u Krajini.²⁰⁵ Dogovoreno je da će KIF-om upravljati posebno osnovana Komisija koja će sjedište imati u Zagrebu, no među njenim članovima nema predstavnika iz Krajine.²⁰⁶ Njime se međutim neće moći koristiti bez pristanka Ugarske vlade. Ugarska će se vrlo dugo boriti s Hrvatskom, ali i Austrijom za kontrolu nad kapitalom KIF-a, a sve dok joj to ne uspije, koristiti će svoje upravljanje KIF-om kao uvjet za ujedinjenje Krajine. Hrvatska vlada ipak nije odustajala te se za vlast nad KIF-om pokušavala izboriti na konferenciji koja je održana u Budimpešti 1879. godine,²⁰⁷ a čiji tijek opisuje Valentić.²⁰⁸ Hrvatski je sabor na konferenciju poslao dvije rezolucije i adresu, u kojima između ostalog zahtjeva da hrvatska vlada u komisiji KIF-a ima položaj jednak ugarskoj vladi, odnosno da se i bez njenog odobrenja kapitalom KIF-a ne može upravljati. Ugarska je na konferenciji zastupala stajalište da kapital KIF-a pripada isključivo državi, točnije da je ugarska vlada ta koja njime ima pravo raspolagati. Ban Mažuranić, koji je zastupao hrvatske interese, nije se uspio izboriti za kontrolu nad KIF-om, te je na kraju upravljanje njime prepušteno Ugarskoj.

2.5.3. Krajiška željeznica

U periodu od 1875. do 1877. godine²⁰⁹ vodile su se rasprave o izgradnji željeznice koja je trebala povezati bogato slavonsko područje od Zemuna sve do Jadrana te omogućiti ekonomski rast Hrvatske.²¹⁰ Te će rasprave biti vrlo burne jer će se na njima sukobiti vrlo oprečni hrvatski i krajiški, ugarski te austrijski interesi.²¹¹ U Beču je postojao veoma velik interes za gradnjom željeznice koja bi Austriji omogućila povezanost i prodor na Jadran te potpuno kontrolu ugarskog izvoza preko Jadrana.²¹² To dakako nije odgovaralo Ugarskoj koja je već bila ugrožena od jače austrijske i češke industrije²¹³ te uz to nije željela da austrijska moć u zemlji raste. Prijedlog za izgradnju željeznice složio je Mollinary, a on je uključivao jedinstvenu prugu od Zemuna do Siska, s priključnom prugom za Osijek, koja bi pripadala Krajini te se naravno gradila s kapitalom KIF-a.²¹⁴ Ugarska je tom prijedlogu suprotstavila svoj, prema kojemu bi se pruga gradila tek od Mitrovice do Zemuna te bi bila

²⁰⁵ Valentić, 1981: 261.; Valentic, 1965: 98.; Valentić, 1964: 377-378.

²⁰⁶ Valentić, 1981: 261.

²⁰⁷ Valentić, 1981: 307.

²⁰⁸ Valentić, 1981: 307-308.

²⁰⁹ Valentić, 1981: 293.

²¹⁰ Valentić, 1965: 98.; Valentić, 1981: 293.; Gross, Szabo, 1992: 351.

²¹¹ Valentić, 1981: 293.; Gross, Szabo, 1992: 351.; Valentić, 1984: 381.

²¹² Valentić, 1984: 85.; Valentić, 1984: 381.

²¹³ Valentić, 1965: 98.

²¹⁴ Gross, Szabo, 1992: 352.

dio linije Budimpešta-Zemun, dakle uklopila bi se u ugarski prometni pravac.²¹⁵ Takav prijedlog je naišao na veliko neodobravanje u samoj Krajini, koja je željela da se željeznica gradi bez ugarskih izmjena.²¹⁶ Zboga toga je izbila u Krajini i pobuna, čiji je cilj bio da se izbori za gradnju željeznice te za što skorije ujedinjenje s Hrvatskom. Valentić ipak napominje kako je to bio prvenstveno pokret za ujedinjenje, no pod paravanom bitke za željeznice.²¹⁷ Kako bi se Krajina izborila za svoje zahtjeve, odlučila je da želi pregovarati o željeznici izravno s vladarem. Na carevo dopuštenje i s njegovim uvjetima odabrana je krajiška komisija koje je trebala otputovati u Beč na pregovore.²¹⁸ Sastanak s carem održao se u ljeto 1876. godine, a car je na njemu bio posebno zainteresiran za trenutno stanje u Krajini obzirom da je pobuna bila sve jača, što ga je zabrinjavalo zbog napete situacije u Bosni.²¹⁹ No, vladar je odlučio i djelomično ispuniti krajiške zahtjeve te je uskoro sazvao konferenciju čiji je zadatak bio da donese sporazum između ugarskih i austrijskih interesa o željeznici na hrvatskom prostoru.²²⁰

Rasprava na konferenciji je bila burna obzirom da su Mađari uložili svaki napor da se donese odluka o izgradnji željeznice u njihovu korist. Protiv njihovih interesa, a u obrani krajiških, stajao je general Mollinary. Unatoč njegovom trudu konferencija je završila s mađarskom pobjedom. Vladar je odlučio Ugarskoj povjeriti zadatak izrade nacrtu zakona o gradnji željeznice.²²¹ Kao što se moglo i očekivati, Ugarska je u nacrtu zakona iz 1877. godine obvezala Hrvatsku da izgradi željeznice na relacijama Vinkovci-Brod (priključak na budimpeštansko-riječku željeznicu), Dalj-Vinkovci i Vinkovci-Mitrovica.²²² Takva željeznica pogoduje mađarskim interesima, prometno povezujući Mađarsku s Bosnom i Balkanom.²²³ Zbog toga je ovaj zakon shvaćen u Hrvatskoj kao još jedna prepreka na putu do ujedinjenja.

Zakon je u Krajini i u hrvatskoj javnosti primljen s velikim neodobravanjem. Prvi problem bila je činjenica da će predviđena željeznica iz Vinkovaca u Dalj zaobilaziti Vukovar i Osijek, ostavljajući ih tako nepovezanim s ostatkom zemlje.²²⁴ Uz to, željeznica se trebala graditi kapitalom KIF-a. Ugarska se snažno borila da upravo taj kapital dođe njoj na

²¹⁵ Valentić, 1981: 293.; Gross, Szabo, 1992: 431.

²¹⁶ Valentić, 1981: 294.; Valentić, 1964: 378.

²¹⁷ Valentić, 1981: 296.

²¹⁸ Valentić, 1981: 294-295.; Valentić iznosi popis svih članova odabrane komisije.

²¹⁹ Valentić, 1981: 296.

²²⁰ Valentić, 1981: 297.

²²¹ Gross, Szabo, 1992: 432.; Valentić, 1981: 298.

²²² Valentić, 1981: 299.; Gross, Szabo, 1992: 358.

²²³ Valentić, 1981: 299.

²²⁴ Valentić, 1981: 299.

raspolaganje, obećavajući pritom da će ga iskoristiti isključivo za investicije u samoj Krajini. Jedna od najvažnijih investicija bila je dakako željeznica u Krajini, no Mađari su kao što je već opisano, našli način kako da ju izgrade u svom interesu. Ipak, gradnja željeznice pripada pod zajedničke poslove Hrvatske i Ugarske te bi se prema tome trebala graditi sredstvima iz zajedničkog budžeta. No, krajiška željeznica je bila građena s krajiškim kapitalom, na krajiškom području, ali u ugarskom interesu te je na kraju pripadala Ugarskoj državi.²²⁵ Tako je to postao još jedan problem s kojim se susrela Krajina, ali i sama Hrvatska. Apsurdnost ove odluke potvrđuje činjenica da je general Mollinary, duboko razočaran činjenicom da nije uspio krajiške željeznice obraniti od ugarskih interesa, nakon donošenja odluke dao ostavku.²²⁶ Još jedan pokušaj da se promjeni donesena odluka o željezničkim pravcima bio je na novoj konferenciji 1877. godine koju je sazvao vladar kako bi se to pitanje još jednom raspravilo obzirom na veliko nezadovoljstvo koje je zbog toga vladalo u Hrvatskoj.²²⁷ Ban Mažuranić je pokušao braniti hrvatske interese na novoj konferenciji, no Mađari nisu odustajali. Osijek na kraju ipak nije povezan sa željeznicom, a pruga Vinkovci-Dalj je ipak izgrađena kao dio ugarskog željezničkog pravca do 1879. godine sa sredstvima iz KIF-a.²²⁸

2.6. Borba Narodne stranke za Krajinu

Narodna stranka je nakon 1877. godine, odnosno nakon gubitaka koje je pretrpjela u pogledu kapitala KIF-a i željeznice, odlučila krenuti u novu borbu za Krajinu. Stranka je svoj plan za ujedinjenjem Krajine, koji je postao središnji dio njihove politike,²²⁹ morala prilagoditi novome vremenu te će shvatiti da ukoliko žele Krajinu vratiti Hrvatskoj, njihova će borba morati biti mnogo oštrija. Koliko je tada pitanje Krajine postalo ključno pitanje hrvatske politike vidljivo je i iz objave u glasilu Narodne stranke *Obzor*,²³⁰ u kojoj piše da će „s krajiškim pitanjem Narodna stranka i hrvatska vlada ili pobijediti ili pasti“.²³¹ Stranka je međutim još uvijek čekala rješenje Istočnog pitanja, nadajući se da će vladar ispuniti svoja prijašnja obećanja vezana uz pripajanje Krajine Hrvatskoj skupa s Bosnom i Hercegovinom.²³²

²²⁵ Gross, Szabo, 1992: 358, 432.; Valentić, 1981: 301.; Valentić, 1964: 378.

²²⁶ Valentić, 1981: 299.; Valentić, 1984: 382.

²²⁷ Valentić, 1981: 301.

²²⁸ Valentić, 1981: 301.

²²⁹ Valentić, 1981: 302.

²³⁰ *Obzor*: Dnevne novine, izlaze od 1871. godine u Zagrebu. Hrvatska enciklopedija, *Obzor*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44664>. Pristup ostvaren 30. srpnja 2017.

²³¹ Valentić, 1981: 305.

²³² Valentić, 1981: 306.

Na ranije spomenutoj konferenciji koja se održala 1879. godine u Budimpešti, raspravljalo se i o ujedinjenju Krajine. Ban Mažuranić, koji je na konferenciji zastupao hrvatske interese, tražio je da se cijela upravna vlast u Krajini preda hrvatskoj vladi.²³³ General Josip Filipović, nasljednik Mollinaryja, odlučno se suprotstavio tom zahtjevu, a podržao ga je i vladar koji je izjavio kako se to neće dogoditi u skoro vrijeme.²³⁴ Obzirom da je Mažuranić već izgubio rasprave o KIF-u i krajiškoj željeznici, morao je ujedinjenje Krajine što snažnije zagovarati. Stoga je tražio od vladara da objavi kako će do ujedinjenja sigurno doći te da za to odredi i konačan termin, kako bi se time smirila hrvatska javnost, ali i sami krajišnici koji su sumnjali kako će do ujedinjenja skoro doći.²³⁵ Vladar je odbio dati precizno vrijeme ujedinjenja obzirom da Istočno pitanje još nije bilo riješeno. Ugarska također o ujedinjenju nije željela ni raspravljati sve dok se okupacija Bosne i Hercegovine ne privede kraju.²³⁶

2.7. Okupacija Bosne

Rješenje Istočnog pitanja predstavljalo je veliku prepreku ujedinjenju Krajine budući da je vladar često isticao, pa čak i obećavao hrvatskoj vladi da će ukoliko budu strpljivi s tim pitanjem, nakon rješenja Istočnog pitanja dobiti Krajinu i Bosnu i Hercegovinu kao dio hrvatskog teritorija.²³⁷ Osim toga, rat u Bosni započeo je u vrijeme kada su se vodili pregovori oko ujedinjenja sudstva i uprave Krajine i civilne Hrvatske pa su one zbog rata prekinute.²³⁸ Pripreme za okupaciju Bosne Beč je započeo 1875. godine zbog ustanka koji se već javio u Hercegovini, nakon čega je Beč započeo mobilizacijski plan.²³⁹ U mobilizacijskom planu je velika uloga dana krajiškoj upravi, sudstvu i vladi, točnije dan im je zadatak da pomognu vojsci koja je bila zadužena za okupaciju Bosne, dok je njeno vrhovno zapovjedništvo predano Mollinaryju.²⁴⁰ Ipak, Austrija je oklijevala s intervencijom čak i nakon što je ustanak u Bosni izbio, no to je prestalo u trenutku kada je Srbija 1876. godine objavila rat Osmanskom Carstvu.²⁴¹ Austrija naime nije željela da Srbija u slučaju pobjede u ratu pripoji Bosnu, no to se nije dogodilo jer je Srbija već u listopadu 1876. godine izgubila rat.²⁴² Nakon završetka rata održan je 1878. godine Berlinski kongres²⁴³, na kojemu je

²³³ Valentić, 1981: 308.

²³⁴ Valentić, 1981: 308.

²³⁵ Valentić, 1981: 308.

²³⁶ Gross, Szabo, 1992: 485.

²³⁷ Valentić, 1981: 306.

²³⁸ Valentić, 1981: 291.

²³⁹ Valentić, 1981: 286.

²⁴⁰ Valentić, 1981: 286.

²⁴¹ Valentić, 1981: 288.

²⁴² Valentić, 1981: 290.

odlučeno da Austrija može ući u Bosnu i Hercegovinu te uspostaviti svoju vlast,²⁴⁴ čime je Istočno pitanje za Monarhiju na Balkanu bilo završeno.

2.8. Posljednje prepreke

Nakon što je poslije dugog perioda Istočno pitanje konačno bilo riješeno, Hrvatska je smatrala kako je sada uklonjena jedna od glavnih prepreka ujedinjenju. Kako je hrvatska politika vjerovala, Beč i Budimpešta više neće moći odgađati ujedinjenje pod izgovorom Istočnog pitanja, a moći će se ispuniti i očekivano pripajanje Krajine te Bosne i Hercegovine Hrvatskoj. Međutim, kada su se za to zaista stvorile prilike, Ugarska i Austrija su počele oklijevati.²⁴⁵ Shvatili su da bi tim potezom Hrvatska postala veliki politički čimbenik u dualističkoj državi, što im svakako nije odgovaralo. Kako bi neutralizirala hrvatski utjecaj nakon ujedinjenja Krajine, Ugarska će pred hrvatske vladajuće krugove postaviti nekoliko teških uvjeta prije nego što pristanu na ujedinjenje.

Jedan od glavnih zadataka Ugarske najprije je bio da se riješi bana Mažuranića,²⁴⁶ koji se uvijek snažno zalagao za hrvatske interese i pokušao braniti Hrvatsku od njih, zbog čega je za širenje mađarske hegemonije bilo korisno riješiti ga se. No, s obzirom na nedavne Mažuranićeve neuspjehe u obrani hrvatskih interesa, to neće biti teško. Naime, neuspjeh bana Mažuranića da se izbori za kapital KIF-a, krajiške željeznice te da osigura provedbu ujedinjenja Krajine i Bosne i Hercegovine s Hrvatskom donio mu je u Hrvatskoj mnoge kritike. Posljednji udarac njegovoj politici došao je nakon negativnog glasovanja u Saboru o povjerenju njegovoj vladi, zbog čega Mažuranić odlučuje pred Saborom 21. prosinca 1879. dati ostavku.²⁴⁷ Kako bi vladar nakon toga osigurao da se bana u Hrvatskoj ne vidi kao žrtvu, zadužio je Filipovića da počne širiti vijest o tome da je vladar započeo s pripremama za ujedinjenje Krajine.²⁴⁸ Za novog bana postavljen je, na prijedlog ugarske vlade, tajni savjetnik grof Ladislav Pejačević²⁴⁹.

Postavljanje novog bana Ugarskoj je odgovaralo jer je od Hrvatske željela da pristane na

²⁴³ Berlinski kongres je bio međunarodni sastanak koji se održao u Berlinu. Odlukama kongresa nekoliko je država istočne Europe dobilo samostalnost, kao što su Rumunjska, Srbija i Crna Gora, a Austro-Ugarskoj je dozvoljena okupacija Bosne. Proleksis enciklopedija, *Berlinski kongres*: <http://proleksis.lzmk.hr/10978/>. Pristup ostvaren 18. rujna 2017.

²⁴⁴ Zöllner, 1997: 261.

²⁴⁵ Gross, Szabo, 1992: 464.

²⁴⁶ Gross, Szabo, 1992: 486.

²⁴⁷ Gross, Szabo, 1992: 436.; Valentić, 1981: 314-315.; Valentić, 1984: 382.

²⁴⁸ Gross, Szabo, 1992: 437.; Valentić, 1981: 323.

²⁴⁹ Gross, Szabo, 1992: 437., 501.; Valentić, 1981: 324.

reviziju Nagodbe, a od Pejačevića se očekivalo da će poslušnije provoditi mađarsku politiku. Ipak, Hrvatska će sklapanje nove Nagodbe uvjetovati ujedinjenjem Krajine jer sklapanje nove Nagodbe ne bi imalo smisla ukoliko se Krajina ubrzo nakon toga priključi Hrvatskoj.²⁵⁰ Ugarska se tom uvjetovanju opirala te je zahtjevala da Hrvatska pristane na reviziju Nagodbe kao uvjet ujedinjenju Krajine.²⁵¹ Hrvatska stoga nije imala mnogo izbora te je nova Nagodba ipak sklopljena prije ujedinjenja. Njome Hrvatska nije uspjela riješiti financijske probleme s Ugarskom koje je imala iz prijašnje Nagodbe, već izdaci Hrvatske za zajedničke poslove države ostaju na 55% od njenih prihoda, dok joj ostalih 45% ostaje za autonomne poslove.²⁵² Nagodbom Hrvatskoj nije ispunjen ni zahtjev za uvidom u njene financije, a osim toga Hrvatska nije uspjela steći ni veću financijsku autonomiju, dapače ona je novom Nagodbom dodatno smanjena.²⁵³ Revizija Nagodbe izglasana je u Hrvatskom saboru 22. lipnja 1880.²⁵⁴

Ugarska je tada, nakon što su osigurani najvažniji koraci, odlučila da će novi pregovori o ujedinjenju Krajine započeti 1880. godine.²⁵⁵ Kroz pregovore će međutim pokušati svim sredstvima nametnuti Hrvatskoj još uvjeta te za sebe osigurati što sigurnije i povoljnije priključenje Krajine Hrvatskoj. Uvjeti će uključivati rješenje još nekih financijskih pitanja, smanjenje broja zastupnika u zajedničkom parlamentu nakon ujedinjenja, buduće upravljanje blagajnom KIF-a i sl. Pritom će svu borbu s Ugarskom za ujedinjenje Krajine voditi će hrvatska vlada i ban, dok će sami krajišnici biti potpuno isključeni iz donošenja važnih odluka te uopće sudjelovanja u procesu ujedinjenja.²⁵⁶ Ujedinjenje će zapravo provesti Ugarska, pod svojim uvjetima te u vrijeme kada će to njoj odgovarati.

2.8.1. Financijska pitanja

Nakon što je sklopljena financijska Nagodba, drugi financijski problemi između Hrvatske i Ugarske su ostali najviše vezani uz pitanje kapitala KIF-a. Točnije, trebalo je prije ujedinjenja dogovoriti kome pripada kapital KIF-a i tko će njime upravljati nakon ujedinjenja.²⁵⁷ Ugarska je naravno željela da sav kapital KIF-a pripadne samo njoj, no Filipović će pokušati kroz nekoliko prijedloga osigurati da barem dio investicijskog kapitala

²⁵⁰ Gross, Szabo, 1992: 475.

²⁵¹ Gross, Szabo, 1992: 486.

²⁵² Ta se podjela odnosi samo na prihode civilne Hrvatske, dok Krajina ima svoj poseban budžet. Gross, Szabo, 1992: 476.

²⁵³ Gross, Szabo, 1992: 475.

²⁵⁴ Gross, Szabo, 1992: 476.; Valentić, 1981: 324.

²⁵⁵ Valentić, 1981: 328.

²⁵⁶ Gross, Szabo, 1992: 486.

²⁵⁷ Valentić, 1981: 328.; Valentić, 1984: 382.

pripadne Hrvatskoj. Tako je on predložio da se kapital KIF-a podjeli na autonomne investicije i investicije u zajedničke radove.²⁵⁸ Pravo na njihovo upravljanje dobio je ban, no odlučeno je da se Hrvatski sabor ne smije mješati u poslove autonomnih investicija.²⁵⁹ Iako je ban mogao upravljati tim investicijama, Hrvatska je izgubila pravo na kontrolu kapitala KIF-a za izgradnju željeznica te ona sada pripadala Državnom ministarstvu financija Ugarske.²⁶⁰ Pravo na izlučivanje krajiških šuma dobila je također Ugarska, a još jedan hrvatski poraz došao je s odlukom da se sav krajiški kapital priključuje u državnu blagajnu Ugarske.²⁶¹ Odlučeno je da će Ugarska tako isplaćivati Krajini godišnju svotu od 2 100. 000 forinti za pokriće njenih autonomnih poslova, što je vraćanje na praksu koja je postojala još prije revizije Nagodbe 1873. godine.²⁶² Krajina dakle i dalje ima svoj zasebni budžet.

Pitanje gdje će ubuduće biti smještena blagajna KIF-a te tko će njome moći raspolagati također se našla na konferencijskoj raspravi. General Filipović predlagao je da ona bude u Zagrebu, da bude dio zemaljske blagajne te da se podredi banu.²⁶³ Ugarska se tom prijedlogu suprotstavila drugim prijedlogom, prema kojem je kapital KIF-a trebalo podijeliti u dvije posebne blagajne, jednu za zajedničke i jednu za autonomne investicije, čime bi bilo moguće da Ugarska preuzme blagajnu za zajedničke poslove te ju smjesti u Budimpeštu.²⁶⁴ Doneseno je rješenje prema kojemu se trenutna blagajna KIF-a izdvaja iz dotadašnje krajiške zemaljske blagajne u Zagrebu te se također u Zagrebu osniva nova, posebna blagajna KIF-a.²⁶⁵

2.8.2. Broj zastupnika u zajedničkom parlamentu

Nova cijena ujedinjenja, odnosno uvijet koji je Ugarska postavila Hrvatskoj bio je da Hrvatska mora pristati na smanjenje broj zastupnika u Ugarsko-Hrvatskom saboru, a koji se trebao povećati sukladno s povećanjem broja stanovništva nakon ujedinjenja Krajine. Ugarskoj povećanje broja hrvatskih zastupnika nije odgovaralo jer su se oni u Hrvatskoj birali direktno u Hrvatskom saboru, za razliku od Ugarske gdje se zastupnici biraju iz pučanstva.²⁶⁶ Zbog toga je Ugarska smatrala da bi hrvatski zastupnici u povećanom broju

²⁵⁸ Valentić, 1981: 329.

²⁵⁹ Valentić, 1981: 330.

²⁶⁰ Valentić, 1981: 330.

²⁶¹ Valentić, 1981: 331.

²⁶² Gross, Szabo, 1992: 476., 504.; Valentić, 1981: 331.

²⁶³ Valentić, 1981: 339.

²⁶⁴ Valentić, 1981: 339.

²⁶⁵ Gross, Szabo, 1992: 504.; Valentić, 1981: 339.

²⁶⁶ Gross, Szabo, 1992: 487.,

mogli promijeniti svaku odluku te dovoditi vlast u krizu.²⁶⁷ Povećanje broja zastupnika bilo je dogovoreno Nagodbom, člancima 32. i 33.²⁶⁸ pa je Ugarska, ukoliko je željela promjenu te odluke, morala s Hrvatskom napraviti reviziju Nagodbe.²⁶⁹ O pitanju revizije Nagodbe nisu sve političke stranke u Hrvatskoj imale isti stav. Dok je Narodna stranka smatrala kako do ujedinjenja neće doći ukoliko se ne naprave neke žrtve, Neovisna narodna stranka i Stranka prava nisu dijelile njen stav.²⁷⁰ Kako bi Ugarska ipak osigurala da do revizije Nagodbe zaista dođe, pokušavala je vršiti pritisak na Narodnu stranku.

Smanjenje broja zastupnika predloženo je u sporazumu koji je predan Hrvatskom saboru na odobrenje. Prema njemu, Hrvatska ne bi imala sveukupno 60 zastupnika u zajedničkom parlamentu nakon ujedinjenja Krajine, već bi birala samo 6 zastupnika više nego do sada, odnosno sveukupno bi ih nakon ujedinjenja Krajine bilo svega 40.²⁷¹ Hrvatski se sabor dakle trebao odreći čak 20 zastupnika u zajedničkom parlamentu, što je kako Valentić ističe, vrlo visoka cijena ujedinjenja.²⁷² O njoj je Sabor 1881. godine raspravljao na jednoj od najdužih saborski rasprava,²⁷³ što svjedoči o njenoj težini i ozbiljnosti. Revizija Nagodbe je izglasana, no sa svega 47 naspram 23 glasova.²⁷⁴

2.8.3. Krajiške šume

Kako bi se riješila i posljednja pitanja vezana za ujedinjenje Krajine, održana je još jedna konferencija 1881. godine.²⁷⁵ Na njoj se ponovno našlo pitanje krajiških šuma i kapitala KIF-a kao središnje. Hrvatska je, kao i Krajina, bila vrlo zabrinuta za buduću sječnu krajiških šuma pod ugarskom kontrolom.²⁷⁶ Kako bi Hrvatska osigurala da Ugarska ne vrši kršenja samo prema svojim interesima, predložio je ban na konferenciji da vladar bude onaj koji će donositi konačnu odluku o tim aktivnostima.²⁷⁷ Ta je odluka djelomično prihvaćena pa je odlučeno da će ugarska vlada predložiti sječnu šume „vladaru i zajedništvu s banom

²⁶⁷ Gross, Szabo, 1992: 487.

²⁶⁸ Gross, Szabo, 1992: 486.

²⁶⁹ Valentić, 1981: 332.; Valentić, 1984: 89.

²⁷⁰ Valentić, 1981: 332.

²⁷¹ Gross, Szabo, 1992: 487.; Valentić, 1981: 333.; Hrvatska enciklopedija, *Hrvatsko-ugarska Nagodba*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26523>. Pristup ostvaren 5. kolovoza 2017.

²⁷² Valentić, 1981: 333.

²⁷³ Gross, Szabo, 1992: 487.; Valentić, 1981: 333.

²⁷⁴ Valentić, 1981: 333.; Gross, Szabo, 1992: 487.

²⁷⁵ Valentić, 1981: 335.,

²⁷⁶ Valentić, 1981: 336.

²⁷⁷ Valentić, 1981: 336.

Hrvatske“.²⁷⁸

Raspravljalo se na konferenciji i o upravi nad krajiškim šumama. Točnije, rasprava je trebala biti ograničena samo na dio šume koji je pripadao državi, no raspravu će Ugarska pokušati proširiti na pitanje onih šuma koje pripadaju KIF-u, odnosno one koje su već izdvojene za prodaju u investicijske svrhe u Krajini.²⁷⁹ Valentić ovdje ističe kako je važno razmijeti da je ugarska borba za upravu nad šumama zapravo borba za novčane poslove.²⁸⁰ Naime, onaj tko ima upravu nad šumama ima pravo dogovaranja poslova prodaje šuma u čemu dakako leže veliki novčani dobici. Hrvatska je toga bila svjesna, zbog čega neće željeti lako prepustiti Ugarskoj još jedan veliki prihod iz Krajine. Tijek rasprave o upravi nad krajiškim šumama donose Valentić i Gross.²⁸¹ Opisuju kako je Ugarska pokušala sve te šume nakon ujedinjenja Krajine priključiti sebi, točnije željela je da njihovu upravu preuzme ugarsko Ministarstvo za poljoprivredu, industriju i trgovinu.²⁸² Hrvatska se naravno suprotstavljala takvim prijedlozima te su ban i general Filipović tražili da sva uprava nad šumama pripadne hrvatskom banu. Kako bi se obranio od ugarskih zahtjeva, ban je čak izjavio da neće ni preuzeti Krajinu ukoliko mu ne predaju dio ovlasti nad državnim šumama KIF-a.²⁸³ Hrvatski je prijedlog podržao i vladar te je nakon duge rasprave postignuto kompromisno rješenje. Prema njemu, državne šume u Krajini ipak pripadaju ugarskom ministarstvu, no oni će se oko svake željene prodaje morati dogovarati s hrvatskim banom.²⁸⁴

2.9. Ujedinjenje

Nakon ispunjenja svih ugarskih uvijeta, ujedinjenje Krajine se moglo provesti. Vladar je objavio dokumente o ujedinjenju 15. srpnja 1881.²⁸⁵ godine te tim datumom završava austrijska uprava nad krajiškim područjem. No, u Hrvatskoj je ostala gorčina zbog velikih ustupaka ugarskoj vladi te zbog činjenice da je poslove oko ujedinjenja Krajine preuzeo ban kao kraljevski upravitelj, dok je Hrvatski sabor bio isključen iz tog procesa.²⁸⁶ Krajiško je područje nakon nekoliko stoljeća ujedinjeno s hrvatskim teritorijem te vraćeno pod upravu hrvatskog bana, a od početka 1882. godine nalazi se pod vrhovnom upravom Hrvatsko-

²⁷⁸ Valentić, 1981: 336.; Valentić, 1984: 383.

²⁷⁹ Valentić, 1981: 336-337.; Gross, Szabo, 1992: 502.

²⁸⁰ Valentić, 1981: 337.

²⁸¹ Gross, Szabo, 1992: 503.; Valentić, 1981: 337-338.

²⁸² Valentić, 1981: 337.; Gross, Szabo, 1992: 480, 502.

²⁸³ Gross, Szabo, 1992: 503.

²⁸⁴ Gross, Szabo, 1992: 503.

²⁸⁵ Gross, Szabo, 1992: 504.; Valentić, 1981: 339.; Valentić, 1984: 384.; Hrvatska enciklopedija, *Vojna Krajina*: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65199>. Pristup ostvaren 10. kolovoza 2017.

²⁸⁶ Valentić, 1981: 339.; Valentić, 1984: 384.

slavonsko-dalmatinske vlade u Zagrebu.²⁸⁷ Ipak, dva dugo odvojena teritorija još nekoliko godina neće početi funkcionirati kao jedan. Bilo je potrebno da se uprava i zakoni usklade, a tek 1883. godine je ukinuto upraviteljstvo za poslove ujedinjenja.²⁸⁸ U Hrvatskoj ipak sve do 1886. godine nije počela funkcionirati jedinstvena uprava.²⁸⁹

²⁸⁷ Valentić, 1981: 341.

²⁸⁸ Gross, Szabo, 1992: 507.

²⁸⁹ Gross, Szabo, 1992: 507.

3. Specifičnosti krajiškog društva kao prepreke ujedinjenju Krajine s Hrvatskom

Krajiško društvo živjelo je nekoliko stoljeća drugačijim životom od civilnog stanovništva Hrvatske. Tako duga vojna uprava nad krajiškim područjem oblikovala je i uvjetovala način života tamošnjeg stanovništva. Zbog toga su se između krajiškog i civilnog hrvatskog stanovništva javile neke razlike. U ovome dijelu rada prikazati će se te razlike te istražiti koliko su one činile prepreku pri ujedinjavanju. Također, biti će izloženi krajiški stavovi prema razvojačenju i ujedinjenju te njihovi odnosi prema sve tri vlade u Monarhiji.

3.1. Obaveze krajišnika

Krajiško društvo imalo je dvije glavne aktivnosti, a to su poljoprivreda i vojna dužnost. Ovo je već prva i najočitija razlika u odnosu na civilno stanovništvo koje nije imalo vojne obaveze te je bilo slobodno baviti se trgovinom, obrtom i sl. Kako je dakle vojna dužnost utjecala na život krajišnika, ali i na njegovu obavezu obrađivanja zemlje?

3.1.1. Vojna služba

Krajiško stanovništvo je od 18. stoljeća mnogim reformama povećano, odnosno pretvoreno je u stalnu profesionalnu vojsku. To je značilo da je „sve ljudstvo od dvadesete godine života nadalje pozvano (...) da vrši (...) vojnu dužnost.“²⁹⁰ Dakle, krajiški je vojnik imao obavezu da se u ratno doba pridruži monarhijskoj vojsci te za nju ratuje. No, vojna obaveza nije prestajala u doba mira. Krajišnici su čak i tada bili dio stalne vojske, a morali su obavljati zadatke čuvanja straže, policijske službe, obrane zemaljskih granica, održavanje cesta i sl.²⁹¹ Takve su obaveze pogađale velik dio krajiškog stanovništva, točnije jednog vojnika na svakih 18 stanovnika, što je već spomenuto u prvome dijelu rada. Ono što je specifično za Vojnu krajinu je to da vojna dužnost za krajišnike nikada ne prestaje, ona dakle traje sve do njihove smrti ili do trenutka kada vojnik više nije sposoban za službu.²⁹² Za razliku od Krajine, u civilnom dijelu Hrvatske muško stanovništvo između 20 i 26 godina obavezno je služiti u vojsci samo osam godina, nakon čega su slobodni vratiti se kući.²⁹³ U odnosu na to, krajišnik

²⁹⁰ Utješenović Ostrožinski, 1988: 197.

²⁹¹ Utješenović Ostrožinski, 1988: 197.

²⁹² Utješenović Ostrožinski, 1988: 200.

²⁹³ Utješenović Ostrožinski, 1988: 207.

nema mnogo slobode u svome životu budući da je on od rođenja predodređen za vojsku te krajišnik zapravo „ne živi za sebe i svoju obitelj, već prije svega za državu.“²⁹⁴ Krajišnik ipak za razliku od stanovništva civilne Hrvatske nije imao feudalne obaveze,²⁹⁵ prema čemu bi se moglo reći da je on slobodniji od ostalog hrvatskog stanovništva. No, kako kaže U. Ostrožinski, krajišnik ipak plaća najveći „državni porez, danak u krvi.“²⁹⁶ Uz to, prema Valentiću, život krajišnika na granici bio je prilično opasan.²⁹⁷ Često se u literaturi govori o teškom krajiškom životu, a koliko je vojna dužnost za krajiško stanovništvo stvarno bila teška govore opisi patnje krajiških obitelji koje donosi Ostrožinski.²⁹⁸ Zbog čestog ratovanja u Krajini ostaje mnogo više siročadi i udovica nego što je to slučaj u vojnim obiteljima drugih zemalja. Ostrožinski napominje da je gubitkom ljudstva u Krajini pogođena gotovo svaka obitelj,²⁹⁹ što svakako dodatno otežava već težak krajiški život. Zbog velike smrtnosti krajiškog stanovništva, prosječna dob bila je svega 24,3 godine.³⁰⁰

Sve vojne dužnosti u Krajini propisivala je vojna vlast kojoj su krajišnici bili podložni. Ono po čemu se još krajiško stanovništvo razlikovalo od civilnog je činjenica da su se na dio stanovništva Krajine koje je imalo vojnu obavezu primjenjivali strogi vojni zakoni te vojna organizacija i uprava. Poznate su stroge krajiške tjelesne kazne, kao što su batinanje, trčanje kroz šibe, rad u okovima i slično³⁰¹, koje su se zadržale u Krajini vrlo dugo. No Ostrožinski, koji se u drugoj polovici 19. stoljeća javlja sa svojom kritikom krajiškog sustava, napominje da je u Krajini zapravo vrijedio samo jedan zakon, a to je „apsolutna volja vojne komande, kojoj su bezuvjetnu poslušnost dugovali ne samo stvarni vojnik, nego i svi ostali, malo i veliko, muškarac i žena.“³⁰²

3.1.2. Poljodjelstvo

Osim vojne dužnosti, krajišnici su imali obavezu obrade zemlje. Naime, krajiškim seljacima je država dala zemljište, koje se smatralo vojnim lenom, na trajno korištenje u zamjenu za vojnu službu i tlaku.³⁰³ Krajišnici su formalno postali vlasnici zemlje koju obrađuju od 1850.

²⁹⁴ Utješenović Ostrožinski, 1988: 202.

²⁹⁵ Feudalizam je ukinut u civilnoj Hrvatskoj 1848. godine.

²⁹⁶ Utješenović Ostrožinski, 1988: 201.

²⁹⁷ Holjevac, 2007: 59.

²⁹⁸ Utješenović Ostrožinski, 1988: 202.

²⁹⁹ Utješenović Ostrožinski, 1988: 202.

³⁰⁰ Gross, Szabo, 1992: 22.

³⁰¹ Valentić, 1984: 74, 354.

³⁰² Utješenović Ostrožinski, 1988: 190.

³⁰³ A. Blanc, 2003: 152, 269.; Utješenović Ostrožinski, 1988: 189, 192.

godine s novim zakonom, no u stvarnosti punog prava na rapolaganje zemljom i dalje nije bilo.³⁰⁴ Krajišnik je dakle morao vršiti vojnu službu i obrađivati svoju zemlju, zbog čega je krajišnik zapravo bio seljak-ratnik.³⁰⁵ Krajišnici su morali obrađivati zemlju kako bi sami sebe prehranjivali, a imali su i obavezu prehranjivanja vojnih trupa ukoliko su one neko vrijeme boravile u Krajini.³⁰⁶ No, krajiška poljoprivreda je imala mnogo problema i bila je prilično zaostala. Na veliku ekonomsku stagnaciju u Krajini upućuje i vrlo niska stopa pokretljivosti stanovništva, no gotovo isti problem imala je i civilna Hrvatska.³⁰⁷ Najvažniji problem koji je u Krajini uvijek postojao proizlazio je pak iz činjenice da krajišnik nije mogao predano obrađivati svoju zemlju zbog vojnih dužnosti koje su mu oduzimale većinu slobodnog vremena. Zbog toga su u Krajini često vladali glad i siromaštvo, a stanovništvo je bilo neuhranjeno.³⁰⁸

Krajiška je poljoprivreda također vrlo često zaostajala za onom civilne Hrvatske³⁰⁹, a pogotovo za onom u drugim europskim zemljama. To je posebno došlo do izražaja tijekom 19. stoljeća kada je Europu zahvatila poljoprivredna (i industrijska) revolucija. Mnoge su europske zemlje počele uvoditi novosti u način obrade zemlje što je rezultiralo velikim napretkom. Krajina međutim taj trend nije mogla u potpunosti slijediti, a razloge za to u svojoj knjizi donosi Andre Blanc. On prije svega upućuje na zaostalost tehnika u Krajini, koje su u 19. stoljeću prema njemu i dalje primitivne. Krajišnici zanemaruju cijeli spektar raznog oruđa za obradu zemlje, a osim toga njega u Krajini ima vrlo malo. Rijetko tko u Krajini raspolaže plugom, kolima, motikom, lopatom, sjekirom ili srpom, a nedostajalo je često i stoke za vuču i radne snage.³¹⁰ Zbog toga u Krajini nije bilo mogućnosti da se poljoprivredna proizvodna poveća. Uz to, Blanc navodi da je krajiško uporno odbijanje noviteta i čvrsto slijeđenje starih i poznatih metoda utjecalo na zaostalost krajiške privrede. Noviteti u bavljenju poljoprivredom se ne mogu početi uvoditi bez prijašnjeg obrazovanja stanovništva i njihove spremnosti na prihvaćanje istih. Treći razlog zbog kojeg se krajiška privreda nije dovoljno razvijala je način uprave Krajinom i njenim gospodarstvom. U konačnici, Blanc smatra da su zaostajanje krajiške privrede prouzročile i zadruge, koje zbog načina

³⁰⁴ Pavličević, 2010: 261.

³⁰⁵ A. Blanc, 2003: 152.

³⁰⁶ A. Blanc, 2003: 268.; Utješenović Ostrožinski, 1988: 192.

³⁰⁷ Gross, Szabo, 1992: 33.; Valentić, 1984: 87.

³⁰⁸ Gross, Szabo, 1992: 21.

³⁰⁹ Valentić, 1965: 91.

³¹⁰ A. Blanc, 2003: 263.

organiziranja podjele posla ne dozvoljavaju napredak privrede.³¹¹ S time se slaže i Valentić, koji smatra da su zadruga bile te koje nisu dopuštale jači prodor kapitalizma u Krajinu, koji se javio 60-ih godina 19. stoljeća.³¹²

Krajišnici su imali i obavezu davanja državne rabote, odnosno besplatnog rada. Na nju su bili obavezni svi krajišnici koji su bili sposobni za rad no nisu služili u vojsci.³¹³ Rabota je bila vrlo visoka pa je tako svaki krajišnik morao godišnje dati državi 18 dana ručne rabote te 4 dana vozne rabote.³¹⁴ Uz to, postojala je i općinska rabota koja je uključivala noćne straže, održavanje putova i slične radove.³¹⁵ Rabota je tako krajišniku oduzimala mnogo vremena zbog čega su se na nju često žalili te tražili njeno ukidanje. Austrijske vlasti su tako uz sve već spomenute koristi koje su imale od krajišnika, imale još i sveukupno više od dva i pol milijuna besplatnih radnih dana godišnje³¹⁶ koje su davali krajišnici putem rabote. Visoka rabota bila je još jedan razlog zaostalosti krajiške privrede zbog vremena koje je krajišnicima oduzimala. Ona je službeno ukinuta 1850. godine, no vlasti su i nakon toga na krajišnike prebacivale neke poslove pod vidom općinske rabote³¹⁷ koja se još zadržala zbog čega se krajišnici te vrste obaveze nisu ni tada oslobodili.

3.2. Krajiško društvo

3.2.1. Kultura

Krajiško je društvo uglavnom uvijek zaostajalo za onim civilne Hrvatske. Njihove vojne obaveze skupa s obavezom obrade zemlje, nisu ostavljale mnogo vremena za druge aktivnosti. Primarna uloga Krajine bila je dakako vojna pa se vrlo dugo od nje ništa drugo nije ni očekivalo. Uz to, krajišnici su bili naučeni na vojničku disciplinu i opasan život pun ratovanja. Tako se krajiška kultura nije znatno razvijala. Obrazovano stanovništvo Krajine uglavnom su činili samo svećenici te nešto učitelja.³¹⁸ Sva krajiška vjerovanja i običaji, koji su bili vrlo tradicionalni, prenosili su se s koljena na koljeno.³¹⁹ Nisu bili skloni novitetima te

³¹¹ A. Blanc, 2003: 274-275.

³¹² Valentić, 1965: 91.

³¹³ Valentić, 1984: 75.

³¹⁴ Valentić, 1984: 75.

³¹⁵ Valentić, 1984: 75.

³¹⁶ Valentić, 1984: 76.

³¹⁷ Valentić, 1984: 77.

³¹⁸ Valentić, 1984: 88.

³¹⁹ Holjevac, 2007: 97.

su njegovali svoj način prehrane, oblačenja, izražavanja i sl.³²⁰ Krajišnici su često bili praznovjerni, higijena je bila na niskom nivou što je utjecalo na veliku smrtnost te su vjerovali da je rakija univerzalni lijek za sve bolesti.³²¹

Mnogi suvremenici koji su putovali kroz Krajinu opisivali su tamošnje stanovništvo. Tako su poznate karakterizacije krajišnika kao divljeg, lijenog i barbarskog naroda koji živi vrlo jednostavnim i surovim životom.³²² No, uz to mnogi primjećuju njihovu hrabrost, snagu, disciplinu i umjerenost, što su dobre kvalitete za jednog vojnika.³²³ Zbog svega toga krajiško se društvo vrlo sporo moderniziralo. Važno je ipak spomenuti i utjecaj habsburških vojnih vlasti koje su je željele što duže sačuvati kao vojarnu na otvorenom – kako je glasila popularna sintagma koja se koristila za Vojnu krajinu. Prilagodba Krajine vojnim potrebama najbolje je vidljiva, kako smatra Željko Holjevac, u arhitekturi. Svi su krajiški gradovi bili jednako građeni prema ustaljenom vojnom tipu, a crkve su za razliku od onih u civilnoj Hrvatskoj, bile vrlo jednostvane i nisu pratile tadašnje arhitektonske stilove.³²⁴

Zanimljiv je podatak da je u Krajini unatoč brojnim zaostajanjima za civilnom Hrvatskom, bilo više pismenog stanovništva. U drugoj polovici 19. stoljeća u Krajini je 82,60% nepismenog stanovništva, dok ih je u ostatku Hrvatske 85%.³²⁵ U Krajini je jedan učitelj dolazio na manji broj učenika u odnosu na civilnu Hrvatsku, ali Krajina je imala veći broj pomoćnih učitelja koji nisu imali potrebno obrazovanje.³²⁶ Tako je krajiško obrazovanje uglavnom bilo manje kvalitetno od onog u Provincijalu.

3.2.2. Obrt

Krajiški sistem utjecao je i na obrt u Krajini. Krajišnici zbog svojih obaveza nemaju vremena baviti se obrtom,³²⁷ zbog čega je on zaostajao za onim civilne Hrvatske u kojoj nije bilo prepreka za bavljenje obrtom. Osim toga, obrtom su se u Krajini mogli baviti samo oni koji nisu bili sposobni za vojnu službu.³²⁸ Valentić smatra kako se upravo zbog nerazvijenog obrta u Krajini nije moglo stvoriti bogato građanstvo koje bi moglo biti nositelj napretka.³²⁹

³²⁰ Holjevac, 2007: 97.

³²¹ A. Blanc, 2003: 255.

³²² Holjevac, 2007: 97-98.

³²³ A. Blanc, 2003: 241.

³²⁴ Holjevac, 2007: 98.

³²⁵ Gross, Szabo, 1992: 35.

³²⁶ Gross, Szabo, 1992: 411.

³²⁷ Valentić, 1965: 92.; Holjevac, 2007: 75.

³²⁸ Holjevac, 2007: 75.

³²⁹ Valentić, 1984: 354.

Najčešće su obrtnici u 19. stoljeću u Krajini bili mlinari, postolari, kovači, krojači, bravari, pekari i dr. a najviše obrtnika bilo je u slavonskoj Krajini.³³⁰ Civilna Hrvatska imala je mnogo veći broj obrtnika pa tako krajem 1850-ih godina u njoj ima 12 000 obrtnika, dok ih u Krajini ima svega 3547.³³¹ U 19. stoljeću broj obrtnika je porastao, a na to je utjecalo stvaranje boljih uvjeta za bavljenje obrtom, kao što su ukidanje cehova i rabote te raspad zadruga.³³² Te su promjene donjele više slobode krajiškom stanovništvu te ga u tome nešto više približile civilnom hrvatskom stanovništvu.

3.2.3. Zadruga

Gotovo svo krajiško stanovništvo moralo je živjeti u zadrugama. Osnivanje i jačanje zadruga nastalo je kao rezultat državnih nastojanja da nasele i vežu što više stanovništva za zemlju na граниčnom području³³³ koje je štitilo Monarhiju od Osmanskog Carstva. Tako je zadrugama dana državna zemlja u zamjenu za osiguravanje vojnika te je zadruga ubrzo postala osnovna vojna jedinica.³³⁴ Ne samo to, već je zadruga bila temelj čitavom krajiškom sustavu.³³⁵ Dakle, austrijske su vlasti poticale osnivanje zadruga zbog vlastite koristi. To se još više pojačalo u 18. stoljeću kada su krajišnici pretvoreni u profesionalnu vojsku. Naime, zadruga su uzdržavale same sebe te uz to davale profesionalne vojnike zbog čega su bile vrlo isplative vlasti. Kako napominje Pavličević, krajiška je zadruga uvijek mogla odgojiti, osposobiti, opremiti i uzdržavati po nekoliko vojnika za službu.³³⁶ Zbog toga je Krajiškim temeljnim zakonom iz 1807. godine određeno življenje u zadruzi te su doneseni vrlo strogi uvjeti za dijeljenje zadruga.³³⁷

Postoji mnogo definicija zadruga. Jednu od prvih definicija dao je O. Utješenić Ostrožinski, koji je objavio knjigu o kućnim zadrugama gdje ih je detaljno opisao. Njegovo je djelo vrlo vrijedno jer je on dobro poznao zadruga i život u njima te ih je detaljno opisao.³³⁸ No, najjednostavnije se zadruga uglavnom definira kao radna i životna zajednica ljudi koji su krvno povezani i žive pod istim krovom. U krajiškim zadrugama je obično

³³⁰ Valentić, 1965: 92.; Holjevac, 2007: 75.

³³¹ Valentić, 1965: 94.

³³² Valentić, 1965: 94.

³³³ A. Blanc, 2003: 153.

³³⁴ A. Blanc, 2003: 153.

³³⁵ Pavličević, 1984: 143.

³³⁶ Pavličević, 2010: 24.

³³⁷ Holjevac, 2007: 59.; Pavličević, 2010: 260.

³³⁸ Pavličević, 2010: 13, 26.

živjelo na desetke članova, a njihov broj mogao je rasti čak i do 60.³³⁹ Svi članovi zadruga morali su poštovati autoritet starješine (domaćin, gospodar, gazda, glavar), koji se nalazio na čelu zadruga i njome upravljao uz pomoć svoje žene koja je vodila ženski dio zadruga.³⁴⁰ Ono što je najvažnije za zadrugu je da njeni članovi ne dijele zemlju nakon smrti starješine. Oni dakle imaju zajedničko zadružno imanje i dobra, a sve ostale prihode ravnomjerno podjeljuju među sobom.³⁴¹ Samostalno obrađuju zemlju i uzdržavaju sami sebe, što je uz obavezu davanja vojnika bila glavna zadaća krajiških zadruga. Glavni zadaci kućne zadruga kao i pravila kojih su se zadruga morale pridržavati bile su propisane Temeljnim krajiškim zakonom.³⁴² Krajiške su zadruga kao i sama Vojna krajina, bile podložne vladaru. To dakako nije bio slučaj sa zadrugama u civilnoj Hrvatskoj, u kojima su do 1848. godine živjeli kmetovi koji su bili podložni svome feudalcu sve dok nisu postali seljaci nakon ukinuća kmetstva.

Zadruga su polako počele nestajati tijekom 19. stoljeća. Naime, europsko se društvo zbog industrijske revolucije i mnogih drugih promjena počelo polako pretvarati u moderno, građansko društvo. Iako se taj proces odvijao u europskim zemljama početkom 19. stoljeća, u Hrvatskoj se on pojavio nešto kasnije. Na to je svakako utjecala i činjenica da se još uvijek borilo za sjedinjenje hrvatskih zemalja i da je hrvatsko stanovništvo bilo dugo razdvojeno. Proces nastanka modernog građanskog društva u Hrvatskoj trajao je čitavu drugu polovicu 19. stoljeća.³⁴³

Zadruga su u većem broju postajale u Krajini nego u civilnoj Hrvatskoj te su se ovdje i brže dijelile. Taj je trend intenzivnije počeo nakon 1848. godine kada su uvijeti za diobu postali blaži ili su potpuno ukinuti te kada je ukinut feudalni sistem na kojem se zadruga uglavnom temeljila.³⁴⁴ Krajina je u tom procesu zaostajala, djelom zbog toga što je sve do 1850. godine dijeljenje zadruga bilo vrlo otežano, a dijelom zbog toga što je krajiško društvo zaostajalo za civilnim. Valentić raspad krajiške zadruga dovodi u vezu sa sve jačim prodiranjem kapitalizma u Krajinu, koji je utjecao na veću želju članova zadruga za ekonomskom

³³⁹ Holjevac, 2007: 59.; Pavličević, 2010: 24.; A. Blanc, 2003: 159.; Hrvatska enciklopedija: *Zadruga, obiteljska*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66656>. Pristup ostvaren 13. kolovoza 2017.

³⁴⁰ A. Blanc, 2003: 141.; Pavličević, 2010: 23.; Hrvatska enciklopedija: *Zadruga, obiteljska*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66656>. Pristup ostvaren 13. kolovoza 2017.

³⁴¹ A. Blanc, 2003: 141.; Hrvatska enciklopedija: *Zadruga, obiteljska*: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66656>. Pristup ostvaren 13. kolovoza 2017.

³⁴² Pavličević, 2010: 24.

³⁴³ Gross, Szabo, 1992: 13.

³⁴⁴ A. Blanc, 2003: 334.

samostalnošću.³⁴⁵ No, zasigurno je jedan od važnih uzroka bio postupno razgrađivanje tradicionalnog vrijednosnog sustava. S obzirom da je sve do 1850. godine dioba zadruga bila vrlo otežana, zadruge su se počele tajno raspadati. Zakonom iz 1850. uvjeti diobe su ipak ublaženi, no diobe zadruga intenzivnije su započele nakon što je Krajina razvojačena 1873. godine jer je tada zadruga izgubila svoju osnovnu funkciju davanja i uzdržavanja vojnika.³⁴⁶ Tada je Hrvatski sabor morao donijeti nove zakone za zadruge u Krajini te ih izjednačiti s onima civilne Hrvatske.³⁴⁷ Zanimljiva je činjenica da je krajem 19. stoljeća velik dio prijašnjeg krajiškog stanovništva ipak i dalje živjelo u zadrugama i bavilo se poljoprivredom.

3.3. Krajišnici o razvojačenju i ujedinjenju

Iako krajišnici uglavnom nisu mogli sudjelovati u procesima razvojačenja i ujedinjenja Krajine, bilo je trenutaka kada je njihov stav o tim pitanjima jasno izašao u javnost. Već su opisani krajiški zahtjevi za ukidanjem vojnog sustava na Saborima 60-ih godina 19. stoljeća. No, njihovi su stavovi tada bili formirani prije nego što je Hrvatska sklopila Nagodbu s Ugarskom. Prije Nagodbe krajišnici su željeli biti priključeni Hrvatskoj jer je Hrvatska državno-politički bila vezana za Austriju. Obzirom da su sami krajišnici već stoljećima živjeli pod austrijskom upravom koja im je bila poznata te na koju su bili navikli, ujedinjenjem s Hrvatskom za njih se ne bi puno toga promijenilo. Nakon sklapanja Nagodbe doći će do velike promjene u krajiškim željama i stavovima jer je među krajišnicima vladala velika netrpeljivost prema Ugarskoj. Zbog toga oni više neće kao prije zahtijevati ujedinjenje s Hrvatskom jer bi to značilo da će se čitavo krajiško područje naći pod ugarskom vlašću. Krajišnici će stoga postati više prohabsburški orijentirani jer su na habsburšku vlast bili navikli i pod njoj su se osjećali sigurnije nego što su očekivali da bi bili pod nepoznatom ugarskom. Nakon donošenja odluke o ukidanju Varaždinskog generalata doći će do velike bune u Krajini jer je ta je odluka donesena za krajišnike previše brzo. Tijek pobune biti će opisan jer se kroz nju može iščitati krajiški stav prema pitanju ukidanja Krajine nakon Nagodbe, ali i zbog toga što je ona predstavljala vrlo veliku prepreku na putu za ujedinjenje s civilnom Hrvatskom.

³⁴⁵ Valentić, 1965: 91.

³⁴⁶ A. Blanc, 2003: 333.; Pavličević, 2010: 261, 263.; Valentić, 1965: 92.

³⁴⁷ Pavličević, 2010: 261.

3.4. Krajiška pobuna

3.4.1. Nastanak i ciljevi

Već je opisano kako vijest o ukidanju Varaždinskog generalata nije bila dobro primljena u Beču, no stanje je bilo još lošije u samoj Krajini. Krajišnici su svoje nezadovoljstvo odlučili iskazati kroz brojne nemire koji su se javljali u cijeloj Krajini.³⁴⁸ Razlog njihovog nezadovoljstva ležao je u činjenici da je odluka donesena, a da se krajišnike nije uputilo u detalje provedbe te odluke.³⁴⁹ Uz to, krajiško je stanovništvo imalo neke beneficije u odnosu na civilni dio stanovništva te su se zabrinuli kako će ih izgubiti u slučaju da se Krajina ukine.³⁵⁰ Te su beneficije bile važan dio njihovih života jer su uz pomoć njih krajišnici održavali svoju privredu.³⁵¹ Zbog odluke o ukidanju Varaždinskog generalata te o razvojačenju Krajine, krajišnici su očekivali kako će izgubiti sve beneficije koje su to tada uživali. Stoga su odlučili sastaviti predstavku putem koje će od vladara tražiti da zaštiti njihove interese. Ti su interesi uključivali zaštitu svih dotadašnjih prava, ali i izraženu želju da i dalje ostanu krajišnici.³⁵² Takvi zahtjevi mogu djelovati vrlo zbunjujuće obzirom na dugogodišnji napor koji je hrvatska politika ulagala kako bi se Krajina sjedinila s ostatkom zemlje. Krajišnici su sada dakle imali potpuno drugačije zahtjeve od onih koje su izražavali u periodima prije Nagodbe, kada su njihove želje uglavnom išle u smjeru ukidanja vojničkog sistema. Razlog tome je što su krajišnici znali da će ukidanjem Krajine pasti pod direktnu ugarsku vlast, što je bila posljedica Nagodbe, a oko čega se prije nisu morali brinuti. Prema Ugarskoj su imali posebno negativan stav zbog Nagodbe koja je za Hrvatsku bila nepovoljna, ali i zbog bana Raucha, koji je u Hrvatskoj skupa s vladajućom Unionističkom strankom, agresivno provodio mađarsku politiku.³⁵³

Krajišnici su sastavili sisačku predstavku za vladara kako bi u njoj predstavili ciljeve pobune.³⁵⁴ Iz predstavke je vidljivo da je najveći problem za krajišnike bila nepovoljna Nagodba. Stoga oni objašnjavaju kako ne mogu pristati na sjedinjenje s civilnom Hrvatskom zbog toga što je na vlasti Unionistička stranka.³⁵⁵ U predavci su zatražili i da se sazove novi

³⁴⁸ Valentić, 1981: 177.; Valentić, 1984: 86.

³⁴⁹ Valentić, 1984: 86.; Valentić, 1984: 378.

³⁵⁰ Valentić, 1981: 177.

³⁵¹ Valentić, 1981: 178.,

³⁵² Valentić, 1981: 178.; Valentić, 1984: 86, 378.

³⁵³ Valentić, 1981: 179.

³⁵⁴ Valentić, 1981: 179.

³⁵⁵ Valentić, 1981: 179.

Sabor na kojemu bi sudjelovali i njihovi predstavnici kako bi se utvrdila nova, bolja Nagodba s Ugarskom, kao uvjet njihovog pristajanja na ujedinjenje s Hrvatskom.³⁵⁶ Osim sisačke, nastale su i mnoge druge predstavke, no one su sve uglavnom sukladne zahtjevima iznesenima u sisačkoj. Zahtijevalo se da se ukidanje Krajine odgodi te da i krajišnici pri njenom budućem ukidanju budu upitani za želje, uvjete i očuvanja prava.³⁵⁷ Također, u nekima od njih su se javile i želje za sazivanjem posebnog Krajiškog sabora, no i njihov je cilj bila nova Nagodba.³⁵⁸ Krajišnike je u nastojanjima da se donese nova Nagodba podržavala hrvatska oporba, dakle Narodna stranka kojoj je bolje definirana Nagodba također bila cilj.³⁵⁹ Pokret je već od početka postao vrlo masivan i programatski definiran.³⁶⁰ Ono po čemu je on svakako poseban je činjenica da sami stanovnici skupa s časnicima utvrđuju zahtjeve Krajine.³⁶¹

3.4.2. Pobuna tijekom 1870-tih godina

Od početka 1870. godine kontrolu nad Vojnom krajinom preuzima general Mollinary.³⁶² Njega je Beč postavio u Krajinu kako bi proveo ukidanje Varaždinskog generalata te izradio prijedloge o novom uređenju Krajine. Mollinary je tako rad u Krajini započeo izvještajima iz kojih je vidljivo da prilično dobro razumije krajiški pokret te krajiške socijalne prilike zbog čega oni, kako naglašava Valentić, predstavljaju odličan izvor za proučavanje odnosa u Krajini.³⁶³ Tako on u svom prvom izvješću zaključuje da je Sisak središte pokreta te da je okupljen oko novina *Zatočnik*.³⁶⁴ U izvještajima također napominje razlike koje je uočio u raznim djelovima Krajine dok je kroz nju putovao. Prema njemu, u Gradiškoj pukovnji nema velikog nezadovoljstva, u Brodskoj pukovnji prevladava zabrinutost oko gospodarskih pitanja, dok u pukovnijama Varaždinske krajine vlada veliko nezadovoljstvo i odbojnost prema Ugarskoj.³⁶⁵ Istu odbojnost primjetio je Mollinary i u Ogulinskoj, Slunjskoj, Otočkoj, Ličkoj te Prvoj i Drugoj banskoj pukovnji.³⁶⁶ Kako bi se to barem djelomično promijenilo, on savjetuje vladaru da se nešto napravi po pitanju unionističke vlade u Zagrebu, čija vlast očito

³⁵⁶ Valentić, 1981: 179.; Valentić, 1984: 86, 378.

³⁵⁷ Valentić, 1981: 180.

³⁵⁸ Valentić, 1981: 180.

³⁵⁹ Valentić, 1981: 180.

³⁶⁰ Valentić, 1981: 204.

³⁶¹ Valentić, 1981: 204.

³⁶² Valentić, 1981: 193.

³⁶³ Valentić, 1981: 194.

³⁶⁴ Valentić, 1981: 194.; *Zatočnik*: dnevne novine koje su izlazile u Sisku od 1869. godine.

³⁶⁵ Valentić, 1981: 195.

³⁶⁶ Valentić, 1981: 196.

izaziva veliko nezadovoljstvo u krajiškim područjima.

U ovom se periodu u Krajini javila ideja o krajiškoj deputaciji koja bi mogla otputovati u Beč kako bi tamo izravno s vladarem raspravljala o rješenju njihovih problema. Zato su provedeni izbori u ožujku i travnju 1870. godine na kojima su izabrani zastupnici za deputaciju.³⁶⁷ Cilj je deputacije bio da se ona u Beču sastane s vladarom te da mu objasni osnovna pitanja krajiškog pokreta jer se događalo da do vladara dopiru oprečne informacije o pokretu, što nije pogodovalo rješavanju problema.³⁶⁸ Deputacija je zahtijevala da se Krajini vrata njena prava na zastupanje, raspravljanje i suodlučivanje u Hrvatskom saboru, da se izgradi željeznica između Osijeka i Rijeke, da se troškovi održavanja krajiške vojske podmiruju iz zajedničkih državnih financija i da se na čelo Krajiškog odjela u Ministarstvu rata postavi hrvatski general.³⁶⁹ No, ona je prije odlaska morala zatražiti dopuštenje Generalkomande u Zagrebu za susret s vladarem, međutim iz Beča je stigla zabrana deputaciji da doputuje u Beč.³⁷⁰ Razlog tome je bio strah Beča od mogućnosti da će deputacija zatražiti sazivanje Krajiškog sabora te od samih pregovora s krajišnicima zbog Ugarske koja je na cijeli pokret gledala vrlo negativno, kao i zbog povezanosti deputacije s Narodnom strankom.³⁷¹ No, deputacija je ipak, usprkos zabrani, odlučila otputovati u Beč. Vladar međutim nije promjenio svoju odluku pa je cilj deputacije ostao neispunjen.

Jedna od najvećih pobuna tijekom čitavog krajiškog ustanka izbila je u Rakovici 1871. godine. Nju je predvodio Eugen Kvaternik, a detaljne opise tijeka bune saznajemo od Mollinaryja.³⁷² Kvaternik se kao pravaš zalagao za samostalnu i autonomnu Hrvatsku, opirući se stoga rastućoj mađarskoj hegemoniji, ali i austrijskoj.³⁷³ On je dugo planirao ustanak u Hrvatskoj, a obzirom da je on u Krajini već počeo, Kvaternik je smatrao da će upravo nezadovoljni i potlačeni krajišnici biti ti koji će ga vjerno slijediti u borbi za slobodu.³⁷⁴ Njegov plan bio je “proglasiti privremenu hrvatsku vladu u Krajini, okupiti naoružane krajišnike, zatim u Zagrebu proglasiti vladu slobodne Hrvatske (...).”³⁷⁵ Dolaskom u Krajinu izdao je proglas kojim poziva krajišnike na oslobađanje hrvatskog naroda, no odaziv nije bio

³⁶⁷ Valentić, 1981: 204.

³⁶⁸ Valentić, 1981: 205.

³⁶⁹ Valentić, 1981: 205-206.

³⁷⁰ Valentić, 1981: 206-207.

³⁷¹ Valentić, 1981: 207.

³⁷² Valentić, 1981: 243.

³⁷³ Gross, Szabo, 1992: 264.

³⁷⁴ Gross, Szabo, 1992: 264.

³⁷⁵ Gross, Szabo, 1992: 264.

prevelik. Okupilo se oko 1 700 krajišnika³⁷⁶ i buna se polako počela širiti. No, austrijske su vlasti za nju brzo doznale te su u njeno spriječavanje poslale vojsku koja je ubrzo opkolila područje ustanka. Rakovačka buna je tako ugušena, a njen vođa Kvaternik ubijen.

3.4.3. Kraj pokreta

Rastući otpor i nezadovoljstvo krajišnika ugrožavali su hegemoniju koju je Ugarska pokušavali provoditi. Brz razvoj krajiškog pokreta prijetio je, kako napominje Valentić, da „uništi ugarske političke i ekonomske uspjehe postignute s Nagodbama.“³⁷⁷ Stoga će Ugarska uložiti sav trud da ukloni glavne oslonce krajiškog otpora kako bi ga time ugušila.

S obzirom da revizija Nagodbe za Ugarsku nije dolazila u obzir, jedini način da kontroliraju stanje u Krajini je bio politički progon, koji je započeo 5. studenog 1869. godine.³⁷⁸ Međutim, Krajina se nalazila pod vlašću Beča, odnosno Ministarstva rata, zbog čega je Pešta morala od ministra rata tražiti da započne premještanje krajiških časnika, nadajući se da će time spriječiti protumađarsko raspoloženje u Krajini.³⁷⁹ Nezadovoljni su Mađari bili i s novinama *Zatočnik*, za koje su smatrali da pripremaju Krajinu na ustanak protiv dualizma.³⁸⁰ Osim toga, upozoravalo se na južnoslavenske tendencije koje su se javljale u *Zatočniku* te je nakon svega toga, 4 kolovoza 1870. godine zajednički ministarski savjet Austro-Ugarske Monarhije donio odluku da se *Zatočnik* zabrani.³⁸¹ Ugarska je vlada vodila bitku i protiv podmaršala Antona Benka koji je bio dobar poznavalac krajiških prilika.³⁸² Vjerovali su da Benko “pruža krajiškom pokretu veliku moralnu pomoć”, zbog čega su bili vrlo zadovoljni kada je Benko 1870. godine premješten u Linz.³⁸³ Tako je krajiški pokret izgubio svoja dva važna uporišta. Ono što je možda ipak najviše utjecalo na smirivanje pokreta je odlazak bana Raucha 1871. godine.³⁸⁴ Njegovim odlaskom, koji su ujedno putem pokreta i uvjetovali krajišnici, otvorio se put za početak procesa razvojačenja Krajine.

3.5. O ujedinjenju

Nakon što je Krajina razvojačena, stanovništvo je napokon bilo oslobođeno mrske vojne

³⁷⁶ Gross, Szabo, 1992: 264.

³⁷⁷ Valentić, 1981: 209.

³⁷⁸ Valentić, 1981: 209.

³⁷⁹ Valentić, 1981: 209.

³⁸⁰ Valentić, 1981: 210.

³⁸¹ Valentić, 1981: 213.

³⁸² Valentić, 1981: 212.

³⁸³ Valentić, 1981: 212.

³⁸⁴ Valentić, 1981: 215.

obaveze na koju su se stoljećima žalili. Slijedeći korak bio je da se krajiški teritorij ujedini s civilnim hrvatskim teritorijem. No, nakon što su se riješili teške obaveze krajišnici nisu više intenzivno zagovarali ujedinjenje s Hrvatskom zbog ugarske vlasti pod kojom bi se našli. Tako su tijekom posljednje faze u pregovorima o ujedinjenju Krajine s civilnom Hrvatskom krajišnici ponovno predstavljali prepreku. Oni i dalje nisu podržavali ideju ujedinjenja s Hrvatskom sve dok bi to značilo da će pasti pod ugarsku vlast koja se temelji na njima mrskoj Nagodbi. To saznajemo iz lista *Krajišnik*, koji od 1874. godine počinje ponovno izlaziti, a čiji je cilj bio da prenosi stavove krajišnika o ujedinjenju.³⁸⁵ Tako *Krajišnik* piše da krajišnici neće dopustiti ujedinjenje s Hrvatskom sve dok se ona ne oslobodi ugarske vlasti, odnosno dok s njom ne dogovori povoljniju financijsku nagodbu.³⁸⁶ Uz to, *Krajišnik* objavljuje kako vjeruje u politiku krajiške zemaljske vlade te upozorava Bansku Hrvatsku kako ne smije u krajiško ime provoditi nikakvu politiku ni ujedinjenje.³⁸⁷ Ta je opaska o Banskoj Hrvatskoj prilično važna jer se iz nje može iščitati stav koji krajišnici imaju prema Hrvatskoj i njenoj politici. Umjesto dakle potpunog povjerenja u Bansku Hrvatsku i željnog iščekivanja skorog ujedinjenja, krajišnici odlučuju biti oprezniji i sami odlučivati o svojoj sudbini.

Krajišnici su dakle povremeno predstavljali prepreku ujedinjenju Krajine, no nakon odluke o razvojačenju njihove se želje više nisu čule. U daljnjim pregovorima oko ujedinjenja oni nisu sudjelovali, već su njih kako je već opisano, vodile hrvatska i ugarska vlada. Pregovori su protekli uz znatna nastojanja hrvatske vlade da obrani hrvatsku zemlju i interese od ugarskih, no bez uvažavanja krajiških želja. Nakon što je donesena odluka o ujedinjenju te objavljen vladarev manifest krajišnicima, reakcija u Krajini bila je hladna.³⁸⁸ Razlog tomu bila je gorčina koja je prevladala u hrvatskom javnom životu zbog ogromnih kompromisa i uvjeta ugarske vlade na koje je hrvatska vlada morala pristati kako bi se izborila za ujedinjenje.

³⁸⁵ Valentić, 1981: 277.

³⁸⁶ Valentić, 1981: 278.

³⁸⁷ Valentić, 1981: 278.

³⁸⁸ Valentić, 1981: 341.; Valentić, 1984: 91.

4. Zaključak

Ključni dijelovi ovoga rada su slijedeći. Prati se politička borba hrvatskih političkih krugova za ukidanjem i ujedinjenjem Krajine analizom odluka Sabora na kojima su se ti zahtjevi odnosili. Uz to, prikazuje se austrijski utjecaj na tu borbu te njeni interesi za Krajinom. Slijedeća važna cjelina je pitanje Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske Nagodbe. U njoj su izložene sve promjene do kojih je došlo u zemlji te njihov utjecaj na Krajinu. Naglašene su one točke Hrvatsko-ugarske Nagodbe koje će u kasnijoj borbi za ujedinjenje Krajine predstavljati važne prepreke. Nakon toga prikazana je borba za razvojačenje Krajine. Nakon što je Krajina razvojačena, slijedi proces teritorijanog i upravnog ujedinjenja s Hrvatskom. Tada započinje nova borba hrvatskih vlasti za ujedinjenje Krajine koja će se voditi s Ugarskom pod čiju je vlast Hrvatska pala nakon Nagodbe. Ovaj je period obilježen i suprotstavljenim austrijskim i ugarskim interesima te nastojanja hrvatskih vlasti da se obrane od ugarskih pretenzija. Svi su ti suprotstavljeni interesi izneseni kao prepreke koje su usporavale i onemogućavale brže ujedinjenje Krajine. Uz njih, iznesene su i sve druge prepreke kao što su pitanje uprave nad krajiškim šumama, upravljanje Krajiškim investicijskim fondom, pitanje broja hrvatskih zastupnika u zajedničkom ugarsko-hrvatskom parlamentu i sl. Navedeni su i svi ustupci Hrvatske Ugarskoj kao cijena za konačno pripojenje Krajine 1881. godine.

U posljednjem dijelu rada analizirano je krajiško društvo kako bi se istražile moguće razlike između njega i društva u Provincijalu. Kao najveće razlike nameću se sve one obaveze koje je imalo isključivo krajiško stanovništvo, kao što su vojna obaveza, obaveza obrade zemlje i samoudržavanje zadruga. Te su obaveze usporavale razvoj krajiškog društva i otežavale ionako teški život krajiškog stanovništva. U usporedbi s time, civilno stanovništvo moglo se brže gospodarski i kulturno razvijati. Krajišnici su se zbog svog teškog života često bunili, tražeći ukidanje vojne obaveze i drugih nameta koje ostalo hrvatsko stanovništvo nije imalo. No, kada je Krajina napokon razvojačena krajišnici nisu bili zadovoljni. Zbog straha od nepoznatog podignuta je velika buna koja je znatno usporila proces ujedinjenja Krajine i predstavila novu prepreku u tom procesu. Priključenje je bilo dodatno otežano i zbog činjenice da krajišnici nisu mogli sudjelovati u dogovorima oko ujedinjenja Krajine te da se njihove želje o tome pitanju nisu mogle čuti. Prema tome se može zaljučiti da se krajišnici, unatoč teškom vojničkom životu, nisu mogli lako prilagoditi dubokim društvenim i gospodarskim promjenama koje je podrazumijevalo ujedinjenje s civilnim dijelom Hrvatske.

5. Literatura

- Blanc, A. (2003), *Zapadna Hrvatska: studija iz humane geografije*. Prosvjeta, Zagreb.
- Gross, M., Szabo, A. (1992), *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Globus, Zagreb.
- Holjevac, Ž., Moačanin, N. (2007), *Hrvatsko-slavonska Vojna Krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku*. Leykam internacional, Zagreb.
- Pavličević, D. (2010), *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge I. (do 1881.)*. Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- Taylor, A. J. P. (1948), *The Habsburg Monarchy 1809-1918*. Hamish Hamilton, United Kingdom.
- Utješenović Ostrožinski, O. (1988), *Kućne zadruge; Vojna Krajina*. Školska knjiga, Zagreb.
- Valentić, M. (1981), *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom: 1849-1881*. Školska knjiga, Zagreb.
- Valentić, M. (1984), „Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790-1881.“ U: Pavličević, D. (ur.), *Vojna krajina: povijesni pregled, historiografija, rasprave*. Liber: Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Valentić, M. (1984), „Borba hrvatskih političkih krugova za razvojačenje Vojne krajine i njezino sjedinjenje s Hrvatskom.“ U: Pavličević, D. (ur.), *Vojna krajina: povijesni pregled, historiografija, rasprave*. Liber: Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Valentić, M. (1964), „O nekim problemima Vojne krajine u XIX stoljeću“. *Historijski zbornik*, 17: 359-383.
- Valentić, M. (1965), „Osnovni problemi u ekonomici Hrvatsko-slavonske Vojne krajine“. *Historijski zbornik*, 17: 89-102.
- Zöllner, E. (1997), *Povijest Austrije*. Barbat, Zagreb.
- “Berlinski kongres”, *Proleksis enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 18. rujna 2017., <http://proleksis.lzmk.hr/10978/>.
- „Carevinsko vijeće“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav

Krleža, pristup ostvaren 10. srpnja 2017., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10779>.

„Hrvatsko-ugarska Nagodba“, *Proleksis enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 22. srpnja 2017., <http://proleksis.lzmk.hr/27232/>.

„Hrvatsko-ugarska Nagodba“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 11., 18., 21., 22., 23., srpnja i 5. kolovoza 2017., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26523>.

„Kukuljević Sakcinski, Ivan“, *Hrvatski biografski leksikon (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 3. srpnja 2017., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6977>.

„Mollinary, Anton“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 25. srpnja 2017., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41613>.

„Narodna stranka“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 28. rujna i 14. srpnja 2017., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42989>.

„Obzor“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 30. srpnja 2017., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44664>.

„Ožegović, Metel“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 3. srpnja 2017., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46042>.

„Povijest saborovanja“, *Hrvatski sabor (on-line)*, pristup ostvaren 10. srpnja 2017., <http://www.sabor.hr/povijest>.

„Prusko-austrijski rat“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 16. srpnja 2017., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50864>.

„Šokčević, Josip“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 24. lipnja 2017., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59776>.

„Vojna krajina“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 10. kolovoza 2017., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65199>.

„zadruga, obiteljska“, *Hrvatska enciklopedija (on-line)*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 13. kolovoza 2017., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66656>.